

TDK 2021
BME Építészmérnöki Kar
Építészettörténeti Szekció

A Gyömrői Teleki-kastély Története

Szerző: Szunyoghy Anna

Konzulens: Dr. Halmos Balázs

Tudományos Diákköri Konferencia 2021 _ A Gyömrői Teleki-kastély Története

Budapest, 2021

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
Gyömrő helytörténeti áttekintése	3
A Teleki-család	6
A Teleki-család szerepe Gyömrőn	7
Aktuális állapot leírása	9
Források kritikai áttekintése	11
Szakirodalmi források elemzése.....	14
Rendelkezésre álló tervek elemzése	17
A kastély funkcionális változásai	20
Az épület környezete és annak változásai, a kastély, mint Gyömrő része	26
Építéstörténeti áttekintés	27
Konklúzió – a kastély jövője.....	31
Források	32
Irodalomjegyzék	
Rendelkezésre álló tervek jegyzéke	
Függelék	35

Bevezetés

A mai szabványok szerint egy épületet, mely átlagos funkciót fog betölteni (például középület, lakóház), ötven évre tervezünk és méretezünk. Ám kevés épület van, ami nem éli meg a fél évszázadot. Építészeti örökségünk bővelkedik többszáz éves kastélyokban, várakban, templomokban. Ezek az oly rég óta álló falak bizonyára sok mindent mesélhetnének a mai embernek. Elfeledett szokásokról, építési technológiákról, más társadalmi rendszerhez illeszkedő funkcionális kialakításokról, és bizonyára az emberekről, akik bennük éltek, jártak, vagy használták őket. Bizonyos épülettel jobban bánt a sors, bizonyossal rosszabbul, de történetük lapjai még nem értek véget, és bízom benne, még hossz ideig nem is fognak.

Az egyik számomra kedves ilyen emlék a Gyömrői Teleki-kastély. A klasszicista stílusban épült grófi rezidencia története 1840-ben kezdődik és igen kacifántos fejezeteket élt meg elmúlt 180 év során. Hild József tervei, minden bizonnyal, semmilyen 50 évre szóló szabványt nem vettek figyelembe (mivel nem volt ilyen), de azt elmondhatjuk, hogy a falak kiállták az idő próbáját. Vajon milyen áron?

Ez a kastély nem egy akármilyen család számára jelentett hosszas tartózkodási helyet. A Teleki név bizonyára sokaknak ismerős, nem egy neves ember viselte. Kétség nem fér hozzá, hogy az épület és a család története szorosan összefüzdik. A közös fejezetek kezdete Teleki Lászlóhoz kötődik, akiben megfogalmazódott egy vidéki rezidencia ötlete újdonsült családja számára. Teleki Lászlót felesége, Ráday Eszter vezette, az akkor még kicsiny faluba, Gyömrőre. A településen először egy kiskastély, majd a határban lévő birtokon, történetünk színterén, egy nagykastély tervei is kezdenek életre kelni. A mai kastély építésének gondolata Teleki Lászlótól származik, de a Mayerhoffer János által tervezett későbarokk épület helyett végül mégis egy Hild József által megálmodott terv valósult meg évtizedekkel később. A viszontagságos épülés után 1847-ben éri el végleges formáját a kastély, mely és ezáltal a gróf Teleki család tartózkodási helye is lesz hosszú évtizedekig.

Mi látható ma az egykori nemes otthonból? Mi az, ami megmaradt és mi kopott el százötven év alatt? Hiszen ma már nincsenek nemesi családok, akik vidéki kastélyaikban nemzeti érdekű kérdéseket döntsenek el. Mire lehet akkor használni egy olyan épületet, melyet pont erre terveztek? A sok év alatt a Teleki-kastély is alkalmazkodott a korhoz, a közösség szükségleteihez és a település igényeihez. Ma, iskolaként, azt hiszem elmondható, hogy nem vezett kárba az épület. Oszlopai, ablakai, tömege a tájba illetve továbbra is nemes vonásokkal teliek, bárki számára megcsodálhatók. Természetesen hierarchiája a városi szövetben nem maradhatott a régi, ahogy a lakói sem. Egy érdekes történet ez a társadalmi igények változásáról és annak hatásáról épületeinkre. Fontos kérdést vet fel számomra továbbá, hogy miként lehet ezt a tervezési folyamatinkban is szem előtt tartani, valamint hogyan lehet egy történeti értékekkel rendelkező épületet, emlékezete megsértése nélkül, újra funkcióval megtölteni. Hisz milyen az a kastély, amiben nincsen élet? Ez a tanulmány elsősorban nem a kastély keletkezésének pontos körülményeit, történetét kívánja feldolgozni, hanem nagyobb hangsúlyt fektet az épület későbbi sorsának alakulására és funkcionális változásaira.

Gyömrő helytörténeti áttekintése¹

Gyömrő egy Budapest agglomerációjába tartozó körülbelül húsz ezer főt számláló város. A főváros vonzáskörzetében természetesen jelentős az ingázók száma a lakók között, de a település sajátos hangulata csábító lehet a nyugalomra vágyók, főleg családosok számára.

A település helye az őskor óta lakott. A térség az ókorban a közeli kereskedelmi pontok miatt korán fejlődésnek indult, illetve a szarmaták, jazigok és germán népek számra volt csábító az elhelyezkedése. Földrajzi tekintetben is határterület, a Gödöllői-dombság lankái és az Alföld északi részeinek találkozási pontja. Közeli bő vízforrások, védhető helyek, nagyobb központok közelsége is lehetővé tette a település korai létrejöttét.

Az egyik legkorábbi ma is látható nyoma az egykori életnek egy római kori kőhíd, melyet egykor egy őrtorony is őrzött. Az Árpád korban Gyömrő neve többször is feltűnik birtokadományozás kapcsán királyi oklevelekben, az első ilyen írásos említés 1274-ből származik. Elhelyezkedése miatt átmenő kereskedelmi útvonalak húzódtak a határában, elsősorban só kereskedelem (az erdélyi Tordáról). Ez az ún. Só Út lehetett Gyömrő alapításának egyik indoka. Az árpád kori alapítás idején a mai Református templom elődje, egy kőtemplom köré szerveződött az élet. A kereskedelem az évszázadok során meghatározó húzóerő lett a település fejlődésében. Pihenőhely volt a Szolnokra tartók számára. A népesség alakulását a magyar történelem jelentős eseményei is befolyásolták. Voltak gyömrőiek Dózsa György seregében, illetve a Mohácsi vész utáni adatokból is népességcsökkenésre lehet következtetni. Abban az időben a budai pasa lajstromán mindössze 25 adófizető gyömrői porta szerepel. 1342 és 1690 között számos földesúr keze alatt van a térség, de van, hogy alig lakott, bizonyos időszakokban lakatlan. A településről nevüket kapó Gyömrőy család tulajdonában voltak a környék birtokai a 13. században. A család jelentősége idővel csökkent, de az 1900-as évekig jelen voltak a településen. Több betelepítési hullám is történt. Az egyik közvetlenül azután, hogy a törökök felégették a falut 1690-ben. Ezáltal elmondható, hogy a település jelentős része elpusztult és csak a 17. század végén épült újjá.

A Teleki család ezután kapcsolódik be a falu életébe és ezzel fellendíti a kulturális életet, a gazdaságot, és bizony a Gyömrőre látogató neves emberek listája is egyre csak bővül általuk. Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc, Vörösmarty Mihály és Kossuth Lajos, például mind meglátogatta a befolyásos családot gyömrői rezidenciájukon. Többen közülük hosszabb időtartamot töltöttek itt, elsősorban a dolgozat témáját adó Teleki-kastélyban, illetve ennek elődjében. II. Rákóczi Ferenc viszont nem a Telekiek miatt jöhetett Gyömrőre, hanem azért, hogy bátorító beszédet mondjon seregének a település határában 1705. július 3-án. Az esemény helyét ma emlékoszlop jelzi és a teljes beszéd olvasható, hiszen szerencsére kézírásban fennmaradt. A helyiek igen büszkék erre a jelentős történetre ilyen közel a településhez.

1711-ből maradt fenn a település első viaszpecsétje. A 18. században a lakosság jelentős része földműveléssel foglalkozik, és szépen fejlődik a falu a kereskedelemnek és a befolyásos családoknak hála. Az élet gyökeresen megváltozik a térségben amikor 1882-ben megépül a Budapest – Újszász – Szolnok – Arad – Brassó vasútvonal. Ennek hatására téglagyár épül, munkások és iparosok szeretnének letelepedni a faluban. A beáramló emberek letelepítésére Gyömrőy Aurél szolgál megoldással: birtokait felparcellázza, 3000 telket ad erre a célra (lakó

¹ A helytörténeti áttekintés forrásai: ARCULATI KÉZIKÖNYV 2019 és <http://www.gyomro.hu/gyomro/index.php> (letöltés időpontja 2021.11.01.)

és mezőgazdasági területek egyaránt). Munkahelyek teremődnek és pezseg az élet a kis faluban. Létrejönnek az új telepek (Mária-, Klotild-, Erzsébet-, Horvát-telep), új intézmények épülnek, a falu mérete jelentősen megnövekszik. A huszadik század elején 4120 főt számlál a település. 1913-ban megalakul a Gyömrői járás, melynek Gyömrő lesz a járási székhelye. A faluhoz tartozik Ecsér, Maglód, Mende, Péteri, Tápiószűz és Úri. A település a mai napig is jelentős befolyású a térségben.

A téglagyár végét jelentette, hogy az intézményt elöntötte a víz a húszas években és helyén egy tó keletkezett. A víz gyógyhatásait felismerve a tóból hamar tófürdő lett, ami turisztikailag is jelentőssé tette Gyömrő falu nevét. Hangulatos kialakítású strand, különféle szolgáltatások jelentek meg a vízparton, a faluban pedig sorra jöttek létre az ehhez passzoló funkciók (cukrászdák, éttermek, üdülőházak, szálláshelyek). A közlekedés fejlődéséhez is hozzájárult a Tófürdő nagy sikere, hiszen hétvégenként külön vasúti megállóban szállhattak le a pihenni vágyók a főváros irányából, a neve „Gyömrő – Tófürdő” volt. A víz egyébként reuma és érelmeszesedés ellen ajánlott.

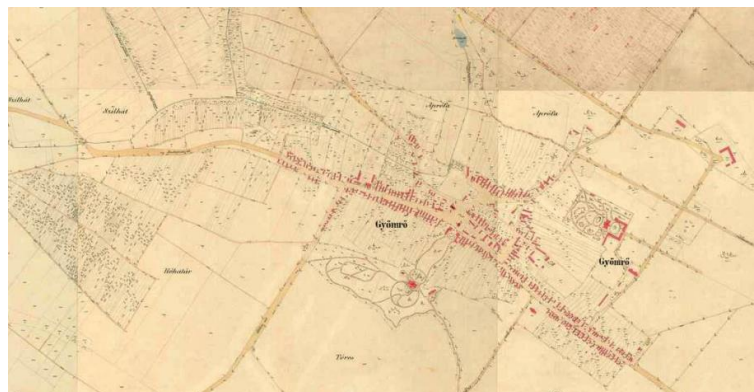
Első katonai felmérés Gyömrőről, 1784

A 1784-es első katonai felmérés idején Gyömrő és Petri (Péteri) között nagy kiterjedésű erdőt jelez a térkép. A várostól keletre a mendei és tápióbicskei út között változatos a táj szerkezete. Az erdők mellett nagy kiterjedésű összefüggő szőlőterület és fás legelők (száraz gyepek) is megfigyelhetők. Az évek során a nagy mértékű terjeszkedések miatt, az agglomerációban megszokott módon, Gyömrő összeépült Maglód településsel és a falvak közötti zöld területek egyre zsugorodtak. A település központja is arrébb került, a kőtemplom környéke helyett a falu tényleges központi terein alakítják ki a szükséges közlekedési és szolgáltatási csomópontokat.

Második katonai felmérés Gyömrőről, 1862

Közlekedési irányait tekintve a második katonai felmérésről (1862) már a mai nyomvonalak olvashatóak le. Az utak kialakításában jelentős előképek a kereskedelmi útvonalak, melyeknek eredete egészen az ókorig nyúlik vissza. Meghatározó a Pesti út Tápióbicske irányába. Az utak mentén a korábban említett térképen fásorok

Harmadik katonai felmérés Gyömrőről, 1882

látszódnak, melyek szintén jelzik a nyomvonal korábbi létezését. A harmadik katonai térképen (1882) látható vasútvonalakkal együtt pedig teljes, lényegében már a mai, közlekedési hálózat.

A háborúk utáni időszakban sok más ágazat (ruhaipar, vas és fémipar, bankok, mezőgazdasági szövetkezetek) jelentek meg a településen. A körzeti központ Monor lett. Ekkor épült sok ma is álló középület és intézmény, többek között a Teleki-kastély kertjében a Megyei Gyógypedagógiai Intézet Épülete. Az ötvenes évek kollektivizálási folyamatai, a termelőség-szövetkezetekkel, felszámolták a két háború közötti és utáni földosztásokat.

A falu kulturális élete igazán a huszadik században pezsdült fel. Ingyenes Népkönyvtár, Olvasókör alakult az 1900-as évek elején. Saját nyomda működött a településen, hetilapjai a „Gyömrő és Vidéke”, illetve a „Gyömrői Járás” néven futottak. 1954-ben létrejön az első falumúzeum, 1980-ban egy régi parasztház újraélesztésével nyitja meg kapuit a tájház. Jelentős képviselője van a keresztény felekezeteknek, több templom is látogatásra érdemes. Ezek közül a Teleki-kastély szempontjából a Református templom a legjelentősebb, hiszen a kastély első emeleti ablakaiból megcsodálható a gyönyörű panoráma részeként. Az ezredfordulóhoz közeledve Gyömrőn jelen vannak különböző politikai pártok, szociális intézmények és szolgáltatások, több bank, orvosi ellátás, általános iskolák, és gimnázium is működik.

A falu 2001. augusztus 20-án kapta meg a városi rangot. Jellege ugyanakkor bizonyos részeken igen falusias. A Teleki-kastély környezetében található Ófalu, a település egykori központja elmaradott, régies térség, laza beépítéssel, jellemzően tornácos házakkal. A vasút túloldala, ezzel szemben, az új lakótelep lakásai a 2000-es években épültek és a mai napig bővítése zajlik. A központ szépen kialakított a Tófürdő és a Gimnázium közelében, sok rendezvénynek ad otthont, jellege kisvárosias. A Táncsics Mihály út mentén akadnak régies jellegű, a falura emlékeztető épületek, de újépítésűek is. Ezáltal a település arca meglehetősen sokszínű. A fák mögött megbúvó, kicsit a mai városközponttól kieső Teleki-kastély ehhez a változatossághoz csak még inkább hozzátesz.

Az agglomeráció jelentős növekedéséből Gyömrő sem marad ki. A parcellázás a mai napig jelentős, a város lakosságnövekedése tavaly az első tíz magyarországi város közé juttatta a települést ezen a listán. Új lakótelepek kerülnek a legtöbb egykori erdő, szántó vagy legelő helyére. A mai állapotokban a Keleti-pályaudvarra közlekedő személyvonat továbbra is jelentős, főleg az ingázó lakosok számára fontos. Gyömrő helyzetét azonban mostanában leginkább a M0 és az M4 autótút megfelelő szakaszainak megjelenése lendítette fel. Ezek által alig 10 percre van a repülőtér és minden más település kicsit közelebb került. Ez jelentősen befolyásolta a település helyzetét, hiszen lehetővé tette, hogy akár messzebb dolgozók is ide költözzenek. Számos kulturális és közösségi program hívogatja a környékbelieket. A legerősebb turisztikai húzóerő a Tófürdő, ami a fiatalság és a családok számára remek program. Nyáron általában mindig teli van a strand, télen pedig korcsolyapálya működik, ha elég hideg van.

A Teleki-család

A kastélyt építtető család hazánk kormányzásában nagy jelentőséggel bírt amíg vidéki rezidenciájukon tartózkodtak. Az itt töltött éveik a család befolyásának elvesztése és társadalmi megítélése miatt értek véget. A família befolyása, szerepe a magyar kulturális életben lehetővé tette a vidéki reprezentatív otthon megépítését.

A család történetének fonalát a 15. században vehetjük fel, amikor a Garázda nemzetség egyik ága Békés megyében egy Telek nevű falut kap adományként a királytól. Innentől kezdve nevezhetjük a famíliát Telekieknek. Ebben az évszázadban több földterületet is kaptak. Az egyik ezek között Szék, Zaránd megyében, innen jön a család előneve. A 16. századra Telekiek jelentős földbirtokkal rendelkeznek és befolyásuk is nőni kezd a politikai életben. Elsősorban Erdélyben kezdődik a család felemelkedése. Teleki Mihály 1604-től Bocskay István első embere. Unokája, szintén Mihály a család hírnevének megalapozója, kancellárként az erdélyi politika egyik irányítója.² I. Lipót császár neki és utódainak adta a római birodalmi szent grófi címet 1685-ben. Teleki Mihálytól ágazik szét a família. Hat fia közül Sándor leszármazottjai vezetnek minket Gyömrőre, de másik fia Mihály utódja például Teleki Pál egykori miniszterelnökünk.

A család útja a 18. században vezetett a mai Magyarország területére. Birtokai elsősorban Nógrád megyében és Pest környékén terültek el, köztük Gyömrő környékén is. Földjeiket gyakran befolyásos családokkal kötött házasságok révén szerezték. Ilyen például a Ráday család vagy a Királyfalvi Róth család. Az e birtokon született Telekiek már zömével jelentős politikai befolyással bírtak. Teleki László (1671-1714, Fehér vármegye főispánja és az erdélyi református egyházkerület főgondnoka), testvére, a kevésbé ismert, Teleki Pál csatlakozott II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez, oldalán jelentős szerepe volt hazánk történelmének alakításában. Hasonló jelentőségű szereppel rendelkezett Teleki László (1811-1861), Kossuth párizsi nagykövete majd másfél évszázaddal később, ezzel is bizonyítva, hogy a család befolyása az évek alatt nem csökkent. Teleki Pál egykori miniszterelnökünk politikai befolyása a 20. század elején magáért beszél.

A művészetek és a tudomány terén is jelentős neveket adott nekünk a család. Teleki Sámuel a könyvtáralapító, aki a Gyömrői kastélyt is építette, jelentős gyűjteménynek volt birtokában, csodájára járt sok író, költő, művészetet kedvelő. A korábban említett Teleki László, párizsi nagykövet, legismertebb műve a „Kegyenc” c. drámája, amit egyébként a szabadságharc után gyömrői kastélyukba visszavonulva szerzett. Teleki Blanka jelentősége a nőnevelésben megmutatja, hogy a társadalmi viszonyok alakulásában is meghatározó volt a család látásmódja.

Épített örökségük része megannyi Teleki-kastély (Gernyeszeg, Koltó, Komlód, Marossárpatak, Sáromberke és persze Gyömrő). Vidéki birtokaikon kívül laktak pesti palotájukban is. Onnan vállaltak jelentős szerepet Magyarország irányításában hosszú éveken át.

² BENDA - SOÓS 1987 9.o.

A Teleki-család szerepe Gyömrőn

A Teleki család jelentős szerepet vállalt Magyarországon a kulturális és politikai életben. Ismerőseik, látogatóik és fontos kapcsolataik révén a települések, ahol birtokaik voltak érezték jelenlétüket, gazdasági befolyásukat. Huzamosabb tartózkodás esetén a faluk fejlődését is elősegítették, különösen, ha a határban vidéki otthon építettek. Hasonlóképpen volt ez Gyömrővel is, ami csupán egy kis falu volt, amikor a Telekiek költözése fellendítette a település gazdasági és kulturális életét.

A Teleki familia befolyásos évei alatt két helyszínen tartózkodtak huzamosabb ideig: Szirákon és Gyömrőn. A forrásként is felhasznált Teleki és kora című gyűjtemény a sziráki ággal, és annak örökségével foglalkozik. Gyömrőre Teleki László (1710-1778) által jutunk el. A korábban említett Ráday családból származó Esztert vette feleségül 1732-ben, ezáltal jutott jelentős birtokhoz Gyömrő település határában. A falu akkoriban a mai Református templom körüli központtal nagyjából az Ófalu kiterjedésében helyezkedett el. A birtok ennek a területnek a magaslatán, egyfajta koronája lehet a térségnek, mindenhol jó rálátással. Teleki Lászlóban először egy kiskastély gondolata fogalmazódik meg, mely az akkori falu szerves részeként a később elkészülő nagykastély kapuépítménye lett. A nagyszabású terveket csak László és Eszter fia, Teleki József (1738-1796) váltja valóra és 1770-ben építkezni is kezd, hogy családjuk hosszú távon letelepedhessen a faluban. Az ifjú József ezzel egyidőben építkezik Erdélyben is (Gernyeszeg). József elképzelései szerint leánytestvére, Klára élt volna a kiskastélyban, melyet nászajándékba kapott, a gyömrői nagykastélyt pedig apja számára építette. A mai kastély elődje 1835-ben egy tűvész alkalmával elpusztult. Helyére Teleki Sámuel építtetett új otthont Hild József tervei alapján 1840 körül. Ez az a kastély, ami a mai napig látható.

A család itt tartózkodása alatt jelentős műkincs gyűjteményre tett szert, melynek nagy része a nagykastélyban kapott helyet. Csodájára jártak magyar költők, tudósok. Ezzel fellendítették a falu kulturális életét. A Telekiek Gyömrőn igazi látványosságot hoztak létre ezzel bevonzották a turizmus egy korai fajtáját. A család a település gazdasági fellendülését is elősegítve a Gyömrő családdal együtt több vállalkozásba is belefogtak. Gyárok és új munkahelyek jöttek létre, közösségi épületek és bennük közéleti körök kezdtek életre kelni. Majd 200 évig befolyásolták és kísérték figyelemmel a falu gyarapodását és fejlődését.

1912-ben a háború előtt a gyömrői grófi otthonban Teleki Tibor és felesége Széchenyi Alice grófnő lakott, és várta ötödik gyermeküket Teleki Lászlót. A kis László gyermekkorát Gyömrőn töltötte és itt kezdte tanulmányait. A háború a településen is nyomorúságos időket hozott maga után, a felnőtt, tanult László anyjával együtt segítette ételhez a szegényeket a térségben az Ingyenkenyér Akciót kiharcolva. Cserkészként számos gyömrői táborban részt vett és nemsokára parancsnokként vezetett túrákat az ország számos részén. Az akkor már 200 éve elhangzott Rákóczi beszédet dolgozta fel egy cserkész színdarabban, betanítva barátainak ez helyi hagyománnyá vált a csapatban. A világháború utáni időszakban Teleki László szívén viselte a rászorulókat helyzetét, segített állásokat szerezni, népfőiskolára küldte a fiatalokat. Figyelemmel volt továbbá a kultúrára és művelődésre. Operaházba, kiállításokra, múzeumokba és tanulmányi utakra vitte a helyi fiatalokat. Énekkart szervezett és egyházi tevékenységekben is segédkezett, apja, Tibor, halála után ő töltötte be a Gyömrői Református Eklézsia főgondnoki tisztségét, majd később a Pesti Egyházmegye elnökévé is megválasztották. Ebben a tisztségben bejárta az ország jelentős református gyülekezeteit, külföldön is megfordult, egy Svájcban

tartott rádióadás tiszteletdíjat a gyömrői református templom renoválására ajánlotta fel. Élménybeszámolóit a falubeli Gazdakörben tartotta, sokáig Gyömrőre jött haza külföldi útjairól.

A Teleki-család szép életét és eszményi értékeit a történelem hordta szét. A háború után a nagykastélyt kifosztva találják a hazatérő Telekiek, mely így sokáig üresen állt, de a kiskastélyokban Teleki László és családja még hosszú évekig otthonra lelt. A gyömrői ősothont végül kénytelenek voltak elhagyni, majd rövid ideig Pesten tartózkodtak, de a rendszer áldozataiként kitelepítették őket, és Tizasülyben, gazdasági épületekben lettek elszállásolva. „Kulákokként” üldözötteknek számítottak. Teleki Lászlót innen, Tizasülyből a hatóságok visszazállították Budapestre, hogy 1952-ben „a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel” büntette miatt börtönre, közügyektől való eltiltásra és vagyonelkobzásra ítéljék. Felesége Tizasülyről Tállyára költözött, egy családi birtokban kapott lakást. Börtön majd kényszermunka után 1956-ban ismerik el, hogy Teleki László koholt vádak alapján ítéltetett el és megkezdődik a kitelepített magyar hazaútja. Az út Budapestig vezetett, de Gyömrőig már csak 1962. október 18-án több ezres gyászoló tömeg kíséretében. Szörnyű vonatbaleset áldozataként a történelmi Teleki család gyömrői, műemlék kriptájában helyezték feleségével együtt örök nyugalomra.

Telekiek Gyömrőn való tartózkodása alatt talán Teleki László volt az, aki a legtöbbet tett a helyi ifjúságért, a rászorulókért azokban a gondterhes időkben a világháború után. Utána már nem lakott Telei gróf a gyömrői kastélyban és elkezdődött az épület funkcióváltása. A 200 évig meghatározó család fejezete a mai kisváros történetében 1962-ben lezárult. Teleki László nevét a „Gróf Teleki” utca és a gyömrői gimnázium és szakiskola is viseli. Épített örökségükből ma is megtekinthető a Teleki-család kriptája és a nagykastély. A Kiskastélyok állapota sajnos jelentősen romlott, ma gépállomás céljára átalakítva ipari műhelyeknek ad otthon, egykori későbarokk fényéből semmi sem maradt fenn.

Aktuális állapot leírása

A Gyömrői Teleki-kastély Budapest határától alig 20 km-re fekszik az agglomerációs kisváros egyik magaslatán. Elhelyezkedése az Ófalu szempontjából meghatározó, de a város központjának átkerülése miatt ma egy igen félreeső részen található. Üllő felől, vagy az új M4-es autópályát felől közelítve Gyömrőt ez az impozáns épület fogad bennünket a határban, rögtön az „Üdvözlünk Gyömrőn!” tábla után.

Az 1840 körül épült kastély klasszicista stílusban, Hild József tervei alapján készült el. Szigorú tömörszerű tömegével áll Gyömrő homlokán. A kastély téglány alakú megformálása lehetővé tette a Teleki-család egykori rangjához méltó reprezentatív vidéki otthon létrejöttét. Tömegében erős a vertikális hatás. Az athéni Erechteionról mintázott oszlopok közei igen szűkek, valamint a kiemelt portikusz-jellegű oszlopcsarnokos középrizalitok mellé csak 4-4 tengely (az általában megszokott 5-5, vagy több axisos kialakításokkal szemben) került, ezzel is a vertikálitást hangsúlyozva. Ezáltal fő homlokzatának ritmusa 4+3+4, oldalról pedig három ablaksáv tagolja a kevésbé hangsúlyos nézetet. Az északnyugati, illetve a délkeleti homlokzatokban csupán annyi eltérés figyelhető meg, hogy az északnyugati (eredeti főbejárat iránya) csak kocsifelhajtós feljárattal rendelkezik, míg az ellentétes oldalon egy kicsit nagyobb kertre néző teraszt alakítottak ki (19-22 ábrák).

Horizontális tagolása párkányokkal történik. A főpárkány az ion oszlopok méretéhez koordinálva igen hangsúlyos lezárása a kompozíciónak. A földszintet az emelettől szintén stilizált párkány választja el, mely egyben az emeleti ablakok könyöklőpárkánya is. Hasonló párkány zárja le a talajszint fölé két méterrel kiemelt alagsor homlokzatát is. Az épület homlokzati részletei az 1987-es rekonstrukciónak hála nagyrészt jó állapotban vannak. A földszinti nyolc osztásos ablakok kőkeretei és szemöldökpárkányai szépen megmaradtak, hűek a Teleki-család rangjához. A vakolat sok helyen pereg, hiányos, vagy akár a falazott hátszerkezet is sérült. A kastély nyílászárói kettős gerébtokos nyolc osztású ablakok. Minden bizonnyal nem az eredetiek, de azok mintájára készültek az 1950-es években³(23-24. ábrák).

A kastélyban ma a Gyömrői Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény, Általános Iskola, Szakiskola, Készségfejlesztő Iskola, Kollégium és Fejlesztő Nevelés- Oktatást Végző Iskola intézményének ad otthont. Az épületben tehát hátrányos helyzetű és közepesen sérült gyermekek számára működik iskola és kollégium.

A főbejárat átkerült a kerti terasz oldalára, az egykori kocsifeljárás bejárat meglehetősen rossz állapotban, omlásveszély táblával van ellátva. Bentről ez az egykori szélfogó tér raktárként funkcionál, még kilátást sem enged a kertre. Belépve a fiúszint zsebterületében találjuk magunkat. A berendezés rendezett, a falakat iskolai plakátok, kézműves rajzok és kollázsok, különböző sok élményről árulkodó képek díszítik. A közösségi tér igen otthonos, a fiúk közvetlen kapcsolatban vannak a kinti kerttel, de még így is befért egy pingpongasztal a benti kikapcsolódás számára. A földszinten található még a tanári rész, az igazgatói irodával, könyvtárral és raktárakkal. Az emelet a leányszint, elrendezése hasonló, az ő zsebterületet pár évvel ezelőtt az IKEA jóvoltából bútorozták be, ezáltal modern, fiatalos környezetben lehetnek itt együtt a lányok. Az épületben a szükséges vizesblokkok, orvosi és betegszobák és pár tanterem is rendelkezésre áll. Az alagsorban továbbá konyha és ebédlő ad lehetőséget az itt tanuló gyerekek étkeztetésére. Az angolokéknak és a kiemelt földszintnek hála az ebédlőtér

³ LAKATOS, ASZTALOS 1964

világos, az itt lakók felhívták a figyelmemet arra, hogy sok a beázási probléma és bizony az alagsorban érezhető penész szag van, főleg a mosókonyhában. A kiszolgáló helyiségek állapota nem a legjobb, tényleg sok a beázási folt, mállik a vakolat, és akad gépészeti probléma is. Az alagsorra mindenképp ráférne egy felújítás.

A belső terek eredeti padló és falburkolataiból semmi sem maradt meg. A padlóburkolatokat 1983-ban kőagyaglapokra cserélték a földszinten, az alagsorban az 1971-es szürke márványmozaik látható. A zsbongó terekben linóleum vagy laminált padlót alkalmaztak. A falak védelmére szolgáló fa lambériát helyeztek el. Ez a megoldás az épület vizesedési problémái miatt nem a leghatékonyabb, hiszen így eltakarjuk a gond nyomait.

Ebédő

Emeleti zsbongó

Földszinti zsbongó

Az állandó használat miatt elmondható, hogy a kastély karban van tartva. A sürgős problémák ki vannak javítva és az ott dolgozók igyekeznek minél barátságosabb és gyermekközeli környezetet kialakítani, mely a körülményekből adódóan nem kis feladat. Véleményem szerint jó munkát végeztek. Aggasztóak viszont a kisebb beavatkozásokkal nem megoldható gondok. Ilyen az alagsor beázásának problémája, mely idő elteltével akár szerkezeti gondokhoz is vezethet, hisz a porló téglák sok helyen foghíjas valószínűleg ennek is köszönhetően. A fedélszék állapota elfogadható, de az ott lakók itt is panaszkodnak a nem megfelelő vízszigetelésre. A palalemezes tetőfedés alatt semmilyen fólia nincs, a tetőtérből alulról látható, hogy csak a pala választ minket el a külvilágtól. Ez a probléma okozhatja a homlokzati kép romlását is, vízfolyások akadnak a nem megfelelő vízelvezetés miatt. Felmerülhet még az ereszték nem megfelelő működése is.

Összességében tehát használható állapotban várja diákjait nap mint nap a Teleki-kastély Gyömrőn. A legutóbbi felújítások a nyolcvanas években történtek. Már ebből az adatból is megmondható lenne, de helyszínbejárásom csak megerősített benne, hogy az épület felújításra szorulna. Bár már nem a Telekiek lakják kétségkívül építészeti és műemléki értéket képvisel, amit kár lenne veszni hagyni.

Források kritikai áttekintése

A Teleki-család történetével az évszázadok során megannyi forrás foglalkozott, különböző szempontokból megközelítve és vizsgálva azt. A publikációk jelentős része foglalkozik Teleki László (1912-1962) életével, akit Gyömrői kötődése kapcsán korábbi fejezetben mutattam be. A magyarországi tekintetben talán jelentősebb Teleki László (1811-1861), 1848-as forradalomban játszott szerepe miatt, élete meglehetősen jól feldolgozott az 1935-ben kiadott, több szerző által jegyzett, Teleki és kora című kötetben⁴. Ez az olvasmány bevezető fejezeteiben alátámasztja a család erdélyi származását, Pest környékére kerülésüket és befolyásos szerepük kialakulását az 1700-as években a magyar politikai és kulturális életben. A fent említett kötet a család történetét összefoglaló jelleggel vizsgáló fejezeteiben említi a Telekiek gyömrői tartózkodási helyét is. A familia gyömrői vonatkozásaival kapcsolatban általam feldolgozott legkorábbi források a Protestáns Egyházi és Iskolai lapokban való gyászjelentések. A legkorábbi 1875-es paragrafus⁵ Teleki Sándor halálhírét és rövid életrajzát írja le. Gyermekkoráról már az új Teleki-kastély falain belül mesél. Ez a lap közli 1915-ben Teleki Sándorné megemlékezését is, melyben olvashatunk a grófnő nőneveléssel kapcsolatos elképzeléseiről, melyeket Gyömrőn is igyekezett megvalósítani. A család jelenlétét Gyömrőn jelzi továbbá egy Budapesti Cím-, és Lakásjegyzék, 1904-1905, ahol az országgyűlési tag Teleki Tibor neve mellett hivatalos tartózkodási helyként tüntették fel a gyömrői kastélyt.

A feldolgozott további forrásokban⁶ kifejezetten a kastéllyal kapcsolatos utalásokat kerestem. Az így talált kiadványok nagy része a kastélyban egykor fellelhető országos hírnévnek örvendő, jelentős levéltár és könyvgyűjtemény kutatásához kapcsolódik. Az ilyen kiadványokban, mivel nem építészeti szempontból közelítik meg a kastély történetét, különböző eltérések vannak. Iványi Béla 1931-es A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára című publikációjában Pollack Mihályt nevezi meg az épület tervezőjének. Megfogalmazása szerint „...gróf Teleki Sámuel építtet Pollack Mihály építésszel Gyömrőn egy új és szép kastélyt, mely a pesti Magyar Nemzeti Múzeum épületének stílusában készült és ezt a család ma is lakja.”⁷ A tervező kérdésköre sokáig vitatott a Gyömrői Teleki-kastéllyal kapcsolatban, hiszen ekkor (1931) még nincsenek levéltári bizonyítékok az építész nevének megerősítésére sem. Egy későbbi 1956-os forrás Schon Arnold tollából⁸ alaposan vizsgálja a problémát és felveti Hild József nevét, mint építész. Schon szerint a Teleki-levéltár egyik katalógusában szerepel, hogy Teleki Sámuel Pollack Mihállyal építtet kastélyt a 19. században. Visszaul még egy szintén 1931-es Rados Jenő kötetre melyről így ír: „Ugyancsak 1931-ben Rados Jenő e kastély alapvető vertikalizmusából folyó stílusjegyeit helyesen meglátva, és találóan vázolván a Magyar kastélyok c. könyvében (231. o.) írja: Az 1840-ben, tehát már a klasszicizmus késői éveiben épült kastélyt a hagyomány Pollack (!) Mihálynak tulajdonítja, s a Teleki levéltárban vannak állítólag levelek, melyek ezt igazolják. Bierbauer nyomán, ki e kastéllyal először foglalkozott (Művészet, 1927. p. 465.) elfogadhatónak tartjuk e feltevést.”⁹ A korábbi forrásokkal¹⁰ ellentétben Schon Arnold elismeri, hogy Hild Józsefre jellemző építészeti felfogás és

⁴ BENDA - SOÓS 1987

⁵ PROTESTÁNS LAPOK 1875 1129-1130. o.

⁶ ORSZÁG TÜKRE 1962, SCHON 1956, FERENCZY 1960, ARADI 2021

⁷ IVÁNYI 1931 17.o.

⁸ SCHON 1956

⁹ SCHON 1956 36.o.

¹⁰ IVÁNYI 1931

térstruktúra jellemzi az épületet, ezért alapos levéltári kutatást végez a témában, és igazolni tudja Hild József tervezőségét a Gyömrői Teleki-kastély esetében.

A tervező tényleges kilétével kapcsolatban a mai napig elfogadott álláspont a korábban említett Rados Jenő 1958-as művében¹¹ szintén megerősítést nyer. Rados ebben a kiadványban először is elismeri, hogy az oszloprend szűk közei, vertikálitása, és az egykori tulajdonos Teleki Tibor meggyőződése szerint jogosan vélhették ezt a kastélyt Pollack Mihály művének. Behatóbb alaktani vizsgálatokra hivatkozva viszont hildi részletképzést vél felfedezni. Érdekes bizonyíték lehet még hogy az ionizáló (Erechteion-hoz közelítő) oszlopféjek szinte pontos másai találhatóak a közeli ceglédi templomon (szintén Hild munkája). Ezen kívül a két épület oszloprendi párkányainak profilozása is igen hasonló. A kastély alagsori rácsozása pedig az egri székesegyház rácsainak szellemében készülhetett. Ezek az alaktani részletek csak kiegészítésként erősítik meg, a Rados által is elismert, Schon által végzett levéltári kutatások eredményét, miszerint a Gyömrői Teleki-kastélyt Hild József tervezte.

A kastély és a Teleki-levéltár történetével foglalkozó iratokban eltérések akadnak az építés pontos dátumát tekintve is. A legtöbb helyen¹² 1940 az új kastély megszületésének kezdete, de egy 2000-es forrás 1838-at határoz meg.¹³ A dolgozatomhoz alaprajzi sémák tekintetében felhasznált Dr. Fekete Csaba által írt disszertáció pedig 1835-1841 között hivatkozik a gyömrői kastélyra bizonyos példák említésénél. Tehát a pontos dátum a 1840 körülre tehető.

Érdekes még megvizsgálni a korábbi forrásokat az építető személyével kapcsolatban. Szinte kivétel nélkül Teleki Sámuel nevezik meg a családból, aki Hild Józseffel terveztetett új kastélyt a leégett későbarokk helyére. Az általam tanulmányozott rekonstrukciós tervek¹⁴ egyikében viszont a történeti visszatekintésnél a szerző, Sándyné Wolf Katalin, azt írja „Az építéstörténeti adatok az építetőt illetően viszont nem fogadhatók el, mivel az építés idején Teleki László (1811-1861) híres politikus és író élt (1848-ban párizsi nagykövet). Sámuel nevű családtag 1739-1822-ig élt (Erdély kancellárja) és a híres Afrika-kutató Sámuel 1845-1916-ig élt.” A sok szakirodalmi forrás viszont annyira egyértelműen hivatkozott Teleki Sámuelre, mint építetőre, hogy én is kutatásba kezdtem. Számomra egyértelműen kiderült, hogy bár a legtöbb internetes forrás és életrajzi lexikonok valóban csak e két Teleki Sámuelről szólnak (a műszaki leírásban leírtak szerint), de alaposabb utánajárás alapján én is a szakirodalmi forrásoknak adok igazat. A családfa levezetését legegyszerűbb a Teleki László (1710-1778) és Ráday Eszter házasságával kezdeni 1732-ben. Az ő fiuk Teleki József, akinek a fia szintén Teleki László (1764-1821). Az ifjabb Teleki László és feleségének házasságából sok gyermek született. E gyermekek közül Ádám, József és László nevei könnyen megtalálhatóak. Az ő testvérük, Teleki Sámuel (1792-1857)¹⁵ nevére a családfát kutató oldalakon találtam rá. Ez a Teleki Sámuel tehát bizonyíthatóan az 1840 körüli építkezés idején élt, és özvegyére, valamint fiaira hagyta az új kastélyt. Ezt már az Ország Tükre 1862-es folyóirat februári számában is olvashatjuk, valamint az egyik fiú, Teleki Sándor gyászjelentése¹⁶ is megerősíti az apa nevét.

¹¹ RADOS 1958

¹² RADOS 1958 SHCON 1956

¹³ VIRÁG 2000

¹⁴ HOMLOKZAT REKONSTRUKCIÓ 1987

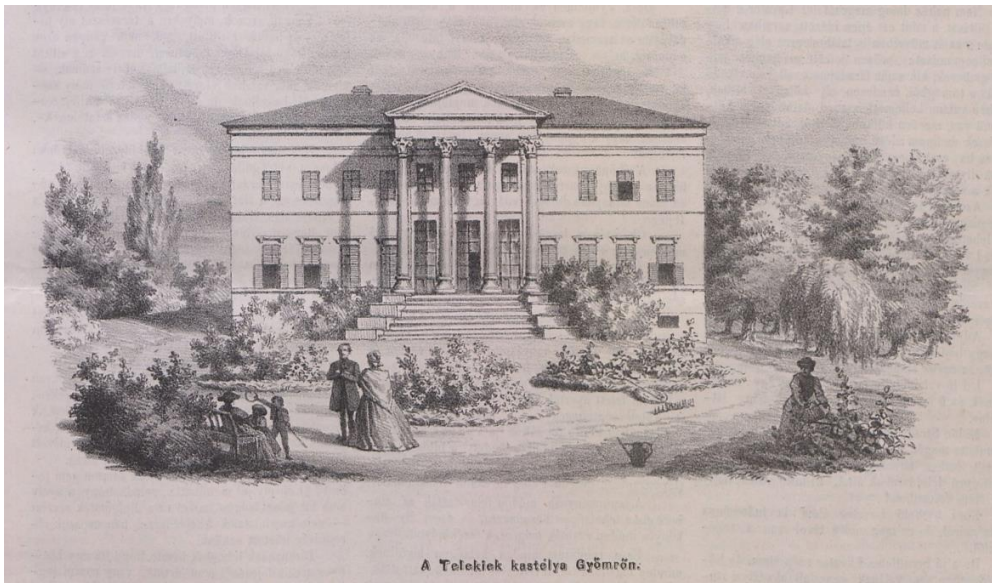
¹⁵ <https://www.geni.com/people/S%C3%A1muel-Teleki-de-Sz%C3%A9k/6000000016349892436> (letöltés ideje: 2021.11.01.)

¹⁶ PROTESTÁNS LAPOK 1875. 1129-1130. o.

A források elemzésével és saját kutatásokkal megerősíthetem tehát, hogy a Gyömrői Teleki-kastély 1840 körül Hild József tervei alapján készült, az építtető pedig Teleki Sámuel volt.

Szakirodalmi források elemzése

A Gyömrői Teleki-kastélyt a nagyérdemű nyilvánosság legelőször 1862-ben tekinthette meg Az Ország Tükre című budapesti képes közlöny februári, harmadik számában. A rövid leírás mellett az alább látható első ábrázolás is megtekinthető a kiadványban. Így jellemzi az épületet: „...kastélyuk, melynek ékességét egy csinos, és megtekintésre méltó angol kert még inkább emeli, a Teleky nemzetségnek gyűlpontjául szolgál Magyarországon, hol az érintett családnak életéből fennmaradt nevezetes régiségek is őriztetnek.”¹⁷ Ezen a korabeli ábrázoláson a ma is látható stílusjegyek megfigyelhetőek: szimmetrikus klasszicista elemekkel dolgozó homlokzat, alagsor, földszint és emelet, középrizalit portikuszos kiemelése mindkét oldalon, négy két szint magas ionizáló oszloppal, valamint a gazdag arborétum jellegű kastélypark.

Illusztráció az Ország Tükre folyóiratból, 1862

Természetesen ez előtti források is említik az építkezést. Az új kastély befejezéséről a Honderű című folyóirat értesít¹⁸ minket 1847-ben, amikor az épület teljes belső berendezésével együtt elkészült. Az impozáns otthonnak csodájára járt a világ. A kastély előtörténetéhez hozzátartozik, hogy egy korábban álló kastély alapjaira épült. A Teleki családot Teleki László házassága Ráday Eszterrel birtokhoz juttatta Győrön. A kiskastélyok elkészítése után fiuk Teleki József építtet Mayerhoffer János tervei alapján későbarokk stílusban 1770 körül kastélyt a kis falu homlokán, eszményi környezetben álló telekre.¹⁹ Szinte az összes építéstörténettel is foglalkozó forrás említi, hogy ez az otthon 1835-ben leégett. A kimenekített értékes könyv és levéltárat átmenetileg, az új kastély megépüléséig Pestre szállították.²⁰ Teleki Sámuel újra építi a grófi lakhelyet Hild József tervei alapján ez letisztultabb, klasszicista stílusban.

A kastélyról szóló és azt is leíró egyetlen általam feldolgozott forrás, ami még abban az időben íródott amikor az épületet a Teleki grófok lakták Iványi Béla írása (1931). Ez a dokumentum említi már a nagykastély előtti időket is, hiszen már egy 1806-os adatban írja le a Teleki család 290 tételből álló ingóságai tulajdonát. A kastély már ekkor lehetőséget biztosít Győrő

¹⁷ ORSZÁG TÜKRE 1862 37.o.

¹⁸ SCHON 1956 36. o.

¹⁹ VIRÁG 2000 95. o.

²⁰ ARADI 2012 192-193.o.

közösségi és szakrális tevékenységeire. A többségben lévő református közösség például templom híján a rezidencia nyári ebédlőjében tartotta húsvéti úrvacsoraosztását.²¹ A Teleki-család világszínvonalú gyűjteményének egy része is itt volt megtalálható egészen a második világháború előtti időkig. „Gyönyörű könyvtára a gyömrői Teleki-kastélynak ma is egyik nagybecsű ékessége”²². A 4000 kötetet számláló és tároló helyiség a kastély emeletén kapott helyet.²³

Amíg a Telekiek lakják a kastély, annak berendezését, könyvtárát, a megtalálható műkincseket mind a család rangjának megfelelő reprezentativitás jellemzi. A fordulópontot az épület számára a második világháború jelentette, amit még kifejezetten jó állapotban átvészelt, de az utána következő évek során, „ismeretlen egyének a híres könyvtárat is széthordták. A kastély levéltára a front alatt istállóul szolgált, így a becses anyag is istállóalommal változott, másrészt a lakosság széthordta és fűtött vele.”²⁴ Hasonlóan történhetett ez a bútorokkal, tetőfedéssel, és minden egyéb ingósággal, amit el lehetett vinni. A háború után visszatérő Telekieket csak csupasz falak várták. A család megítélésének változása miatt a kastély sorsa már nem a Telekiek kezében volt. Az 50-es években merült fel az épület megmentésének kérdése. Első sorban Teleki László hívja fel a figyelmet a kastély és a Teleki-levéltár veszélyeztetett állapotára még 1945-ben. Az Országos Levéltár küldöttként Bagyó János kutatta fel az értékes iratokat, és adott helyzetjelentést az egykori Teleki rezidencia állapotáról is. „Koltai Gyula gyömrői lakos a sárból és piszokból mentette a könyvek és régi oklevelek egy részét, s a könyvek, összevegyítve báró Petrichevich-Horváth Emil gyömrői kastélyában megmentett könyvekkel, az akkor intézkedő hatóság rendelkezése alapján Koltai Gyula gyömrői Malom utcai házában kerültek megőrzésre.”²⁵ írja Bagyó János és megjegyzi, hogy bár a háborút a vidéki kastély meglehetősen jó állapotban vészeltte át, berendezése, értékes levéltára és könyvgyűjteménye csaknem egészében elpusztult.²⁶ Tragikus történet, hogy a sokak által kutatott családi levéltár maradványát ugyan 1945 körül az Országos Levéltárba szállították Budapestre, az ottani 1956-os tűzvész még a csekély mennyiség jelentős részét is elpusztította.

Rados Jenő 1958-as leírása a kastélyról²⁷ már archív fotók és alaprajzi ábrázolások mellett olvasható. Radosé az egyik legkorábbi építészeti jellegű dokumentáció a Teleki-kastélyról (1-5. ábrák). A közölt fotókon látszik az épület állapota, hogy elhagyatott állapotban van, ami megerősíti azokat a forrásokat, melyek szerint a háború utáni ötvenes években falai csupaszon álltak. Az közölt alaprajz vélhetően nagyrészt megfelel a kastély Hild által tervezett formájának, hiszen a főbb átalakítások csak a hatvanas években kezdődtek. Ezáltal ez az első alaprajz tekinthető egy eredeti funkciószámának. A zárt, tömörszerű kialakítás lehetővé tette a család osztályhelyzetének megfelelő monumentális, reprezentatív kialakítást. A földszint kiemelt, ezáltal lehetővé teszi az alagsor konyhaszintként és kiszolgálószintként való alkalmazását, ami a funkciók vertikális tagozódására vall.²⁸ A 19. században épült vidéki kastélyokból kiindulva a közösségi helyiségek a földszinten, a lakosztályok pedig az emeleten kaphattak helyet.

²¹ IVÁNYI 1931 17.o.

²² IVÁNYI 1931 26.o.

²³ VÁRADI 2012 192-193.o.

²⁴ VÁRADI 2012, 193.o. (idézet Bagyó János szavaiból, aki az Országos Levéltár embereként 1945-ben felkutatta a Teleki-gyűjtemény maradványát, hogy Budapestre szállítsa)

²⁵ VÁRADI 2012 193.o.

²⁶ KOCSIS 2017 27.o.

²⁷ RADOS 1958 83-87.o.

²⁸ FEKETE 2007 71.o.

Az eredeti állapotok alaprajzi feldolgozása látható még egy 1985-ös műszaki leírás részeként,²⁹ (6. ábra) a kastély alagsora tekintetében. Össze is hasonlítja az akkori alagsori alaprajzzal, a helyiségek tényleges funkcióját viszont az ábrák és a szöveg alapján csak sejteni lehet. Az eredeti állapotra tehát e két forrásból és építészettörténeti analógiákból lehet következtetni.

A korai átalakításokhoz hozzátartozik az előző alaprajzokon is látható alagsori kazánház kialakítása az alagsori cselédlépcső helyén. Későbbi műszaki leírások³⁰ erősítik meg, hogy a kazánház helyiség földeme nem az eredeti tartószerkezet része, hanem utólag alakították ki, valószínűleg az alagsorba vezető lépcső elbontásával. Ez az átalakítás vélhetően az ötvenes években történt, de pontos adat nincsen róla.

A gyömrői Teleki-kastély 1955-ben új fedélszéket és héjazatot kapott.³¹ Valószínűleg ezzel egyidőben történt az épület emeleti fa földemének lecserélése is vasbeton szerkezetekre.

²⁹ BORIS 1985

³⁰ KAZÁNHÁZ KIALAKÍTÁS 1964, FŰTÉS KORSZERŰSÍTÉS 1969, ÁTALAKÍTÁSI MUNKÁLATOK 1971, VIZESBLOKK KORSZERŰSÍTÉS 1984, BORIS 1985

³¹ PETRAVICH 1996 238.o.

Rendelkezésre álló tervek elemzése

Az 1960-as években a kastély életének zavaros évtizede után egy új fejezet nyílik. A romokban álló pusztuló épület megmentése érdekében új funkciót helyeznek el benne, Gyógypedagógiai Nevelőintézetet.³² Az átalakításról leelőször a Magyar Műemlékvédelem Kiadványai között olvashatunk, 1960-ban. „A Gyömrői Teleki-kastély beszédes példa arra, hogy még az elfogadott és részletesen kidolgozott szociális otthon terve is papíron maradhat a műemlék-helyreállításnál jelentkező csekély többletköltség miatt”.³³ A kastélyban tárolt tervek között lakatos és asztalos konszignációs lapok támasztják alá az átalakítás és renoválás kezdetét még 1957-ből. Az új funkció miatt ugyanis rácsozni kellett az ablakokat. A mai rácsok valószínűleg változtatás nélkül vészelték át ezt a hatvan évet, vélhető, hogy cseréjük azóta sem történt meg. Az iskola kialakítása a Pest megyei Tanácsi Tervező Vállalat tervei alapján haladnak, 1968-ban nyitja meg kapuit az intézmény. 1969-ben a Gyógypedagógiai Nevelőintézetben jelentős mértékű világítástechnikai, villamossági, és szennyvízelvezetési korszerűsítés zajlik³⁴. Az épület ekkor áll át a szén alapú, lehetséges, hogy eredetileg is központi jellegű fűtésről olaj alapúra. (6. ábra)

A hatvanas évek felújításához kapcsolódnak lakatos és asztaloskonszignációk³⁵. Kettős gerébtokos ablakok kerültek behelyezésre az eredetiek mintájára. A belső ajtók nem maradtak meg, alaprajzi helyük megváltozásával ehhez alkalmazkodó új ajtókat építettek be. Az épület bejáratai is új nyílászárókat kaptak, ezeket is az eredeti mintára készítették (7-10. ábrák).

A következő felújítások 1971-ben már megfelelő dokumentációval maradtak fent az utókornak. A Monori Járási Építőipari Szövetkezeti Közös Vállalat építész terveiről következtethetünk a 60-as évek alaprajzi változásaira. A műszaki leírás utalásokat tesz a korábbi állapotra és leszűrhető belőle, hogy a helyiségek funkciója bár változik, ezeket nem feltétlenül falak nagy mértékű áthelyezésével kívánják megtenni, bár tény, hogy az alagsori válaszfalak alapozásáról is szó esik az említett dokumentumban.³⁶ Ebből az iratból tudjuk meg, hogy a válaszfalak 12 cm vastag kisméretű téglából készülnek, az épület valamennyi helyisége új burkolatot kap (hidegburkolat: szürke márványmozaik, melegburkolat: PVC), beépített szekrényeket helyeznek el, a földszinti vizesblokk kialakítása a régi szolgálati lakásokból történik (11-12. ábra).

Az új funkciónak immár megfelelően átalakított kastély a felújításokkal egyidőben több melléképületet is kap. Ezek közé tartozik az iskola és a tanári szállások épülete. 1974-ben már kertrendezési program³⁷ jön létre (13. ábra). Megkísérik az egykori gyönyörű arborétum legalább részleges visszaállítását. A növények többsége a háború után elpusztult, de a park kontúrja, az ófaluhoz való csatlakozás kivételével, megmaradt, tehát lényeges terület várt megmunkálásra. A kert tervezésekor figyelembe kellett venni az új funkció által felmerült igényeket, mint játszótér, sportpálya és egyéb gyermekek által használható közösségi terek. A terv készítésekor igyekeztek minél jobban reagálni az egykori kastélykörnyezetre. Az angol tájkert³⁸ jelleg a mai napig megfigyelhető. A kastély kertre néző homlokzata előtti kialakítás

³² PESTI HÍRLAP 1962

³³ FERENCZY KÁROLY 1960 62-63. o.

³⁴ FŰTÉS KORSZERŰSÍTÉS 1969

³⁵ LAKATOS, ASZTALOS 1964

³⁶ ÁTALAKÍTÁSI MUNKÁLATOK 1971

³⁷ KERTRENDEZÉSI TERV 1974

³⁸ SCHON 1956 36.o.

idézi legjobban a régi időket. A kis tóra több forrás is utalt, formája az Ország Tükre folyóiratban közölt metszettel³⁹ is összhangban van, de végül nem valósult meg. Ma parkoló található a helyén.

A következő felújítási hullám 1983-1984-ben éri el a Teleki-kastélyt (14. ábra). Az 1971-ben kialakított vizesblokkok ázása ugyanis azonnali vizsgálatokat igényelt. A felmérések részben az Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola, Mélyépítési Intézete végezte el. Megoldásként mindenhol 3 réteg használati víz elleni szigetelést javasol a földszinten és az emeleten, mindemellett gyakorlatilag az összes vizes berendezés cseréjét és korszerűsítését.⁴⁰ A vízszigetelés elkészítéséhez készült műszaki rajzok egyértelműsítik az 1985-ben fennálló alaprajzi kialakítást, mely főleg az 1971-es emeleti alaprajz hiányában igen hasznos. Alapvetően viszont megállapítható, hogy a földszinti vizesblokkok alaprajzában nem vehető észre változás az 1971-es alaprajzzal összehasonlítva, tehát feltételezhetjük, hogy az emelet kialakításánál is hasonló szituáció áll fenn. Az Ybl Főiskola terveinek része volt még a kastély villamoshálózatának korszerűsítése.

Érdekes kérdést vet fel az előbb említett tervek Építészeti Műleírás című dokumentumának következő mondata: „Az emeleti nagyterem 3 nyílásának kibontása a meglévő áthidalók magasságáig”. Ebben az időszakban, még a fenti emelti vizesblokk szigetelési terven is látszik, hogy a zsidó (vagy nagyterem), a mai állapottól eltérően nem nyílik a kert felé néző homlokzatra, hanem ott is hálótermet és tanári szobát alakítottak ki. Az északnyugati homlokzaton elképzelhető, hogy a 3 axisnak megfelelő nyílásokat a funkció miatt befalazták. Ilyen funkció lehetett például egy raktárként való felhasználás⁴¹, de az is lehetséges, hogy a befalazás még a háború alatt vagy után történt és nem bontották ki. Minden esetre az 1984-es javaslatok között szerepel az emeleti 3 homlokzati nyílás újból való kibontása, továbbá az is egyértelmű, hogy ezek nem új ablaknyitások, hanem a befalazás kiszedése az amúgy is meglévő és jó állapotban lévő boltövekig. Ez a három nyílászáró nem különbözik a többitől, valószínűleg a régiek mintájára készültek. Az bizonyos, hogy a Telekiek korában a homlokzat szabályos szerkesztése miatt elengedhetetlennek tekinthetjük, hogy az összes nyílás megfelelő ritmusban szerepeljen a homlokzaton. A nyílások pedig a mai napon is megfelelően, a klasszicista kialakításokhoz hűen láthatók az összes homlokzaton. Az emeleti nyílásfalazások tehát valószínűleg valamikor a hatvanas évektől 1984-ig állnak fenn. Pontos okát, a beavatkozás miertjét csak sejteni lehet.

A kastély belső felújításáról ez az utolsó forrás. A jelenlegi állapotok kisebb átalakításokban térnek el ettől, ezeket helyszínbemjárás során dokumentáltam, a mai állapotról bemutatott alaprajzhoz. A változásokat okozhatta az iskola koedukált nevelésre való átállása és a lány és fiú szintek elkülönítése. Ma az emeleten laknak a lányok, a fiúk pedig a földszinten. A két szint alaprajzi kialakítása meglehetősen hasonló, mindenhol megtalálható a hálótermekhez rendelt vizesblokk együttes, nevelői szoba és pár tanterem is.

A belső átalakítások során a műemléki értékek, illetve a kastély főúri tereinek megőrzése nem volt szempont. A padló-, és falburkolatokat mind a használatához jobban passzoló és olcsóbb anyagokkal oldották meg. Az alagsorban a kazánház kialakításán kívül

³⁹ ORSZÁG TÜKRE 1862 37.O.

⁴⁰ VIZESBLOKK KORSZERŰSÍTÉS 1984

⁴¹ A mai napon egy kis iroda található a falu felőli homlokzaton, a rizalitnál, tehát ez az alárendelt funkció lehet, hogy korábbi alaprajzi sémából következik.

nagyon drasztikus változások nem voltak. A földszinten és az emeleten a régi térstruktúrát már csak a zsidók központi helyzete őrzi. Az 1987-es homlokzati rekonstrukciónál viszont elsődleges szempont volt, hogy a kastély jócskán elpusztult homlokzatát a Telekiek emlékéhez hűen állítsák vissza. Ennek megfelelően részletes felmérések előzik meg a restaurálás folyamatát. A TÉR Tervező- Építő- és Rendszerszervező Gazdasági Munkaközösség homlokzati felújítási tervének Műszaki leírása meglehetősen jól összefoglalja az épülettel kapcsolatos problémákat. Az elsődleges hibák természetesen az 1961-62 körüli felújításokból erednek, amikor is nem építészettörténeti és műemléki szempontok voltak a meghatározóak az épülettel kapcsolatban. A leírás többek között hibaként hozza fel a hatvanas években kicserélt nyílászárók csekély profilozását, mely jelentős visszalépés a kastély reprezentatív jellegéből („megállapítható, hogy ez formailag igen kevés”⁴²); a kifalazott párkányok pótlását egyszerű betonnal és nagyvonalú kihúzásait (kiviteli hibának tudja be); a vasbádoggal tetőelemek korróziójából adódó homlokzati leázási foltokat; hófogó kampók hiányát; a kötőgerenda nélküli dűltszékű talpas fedélszék deformációit. Pozitívan hivatkozik az épület 1920-ban készült homokkő lábazatára, az 1967-es angolaknak szemet nem sértő állapotára, illetve a földszinti ablakok „lebegőpárkányainak” „csigakonzolaira” (melyekből a padláson volt még eredetinek tűnő, kő példány is), melyek minden bizonnyal az eredetiek mintájára igényes munkával készültek. A tervek a korábban felsorolt hibákat igyekeztek orvosolni és a homlokzati állapotot restaurálni (15-18. ábrák).

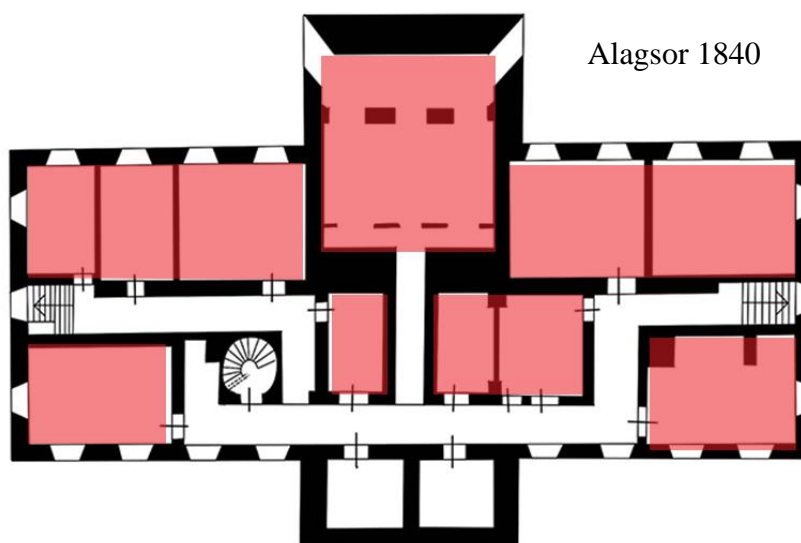
⁴² HOMLOKZAT REKONSTRUKCIÓ 1987

A kastély funkcionális változásai

A kastély funkcióváltáson ment keresztül a huszadik század közepén. A grófi otthonból először egy internátus intézmény lett kialakítva a hatvanas években. Kétségtelenül ez az átalakítás jelentette a legnagyobb változást. Ekkor több fal áthelyeződött, a terek kapcsolati rendszere is megváltozott. A kastély ezen állapotát én az 1971-es felújítási tervek alapján mutatom be. Második nagyobb átalakításnak tekinthető amikor az iskola már nem csak leányok számára adott otthont, hanem koedukált jellegűvé ált. Ezáltal szükség volt a szintek nemek szerinti elkülönítésre, mely szintén egy funkcióbeli átalakulással is járt bizonyos helyiségek esetében. Az elmondható viszont, hogy ez a mértékű átrendezés inkább a használati módok, mintsem falak drasztikus áthelyezését jelentette. Természetesen kisebb nagyobb elemek ekkor is átkerültek. Ezeket a változásokat a mai állapot szerint, helyszínbejárási során dokumentálom. Az évek során a funkciók változását ábrákkal szemléltetném, melynek jelmagyarázata oldalt látható.

	Raktár, iroda, konyha, kiszolgáló funkciók
	Vizesblokk
	Tanterem
	Lakóegység
	Közösségi tér

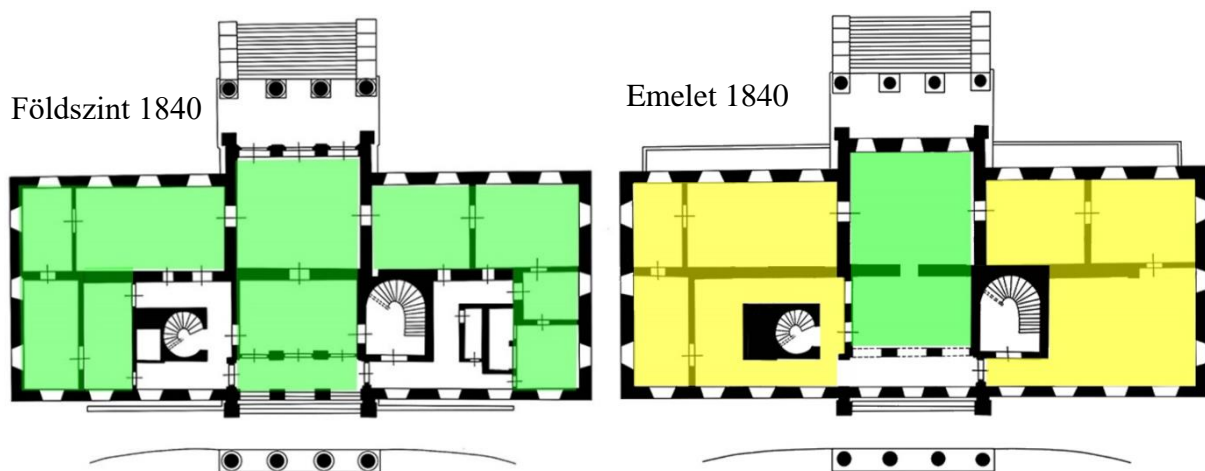
Ahhoz, hogy a Gyömrői Teleki-kastély funkcióváltásait vitathassuk, először tekintsük meg az eredeti funkciószámát építészettörténeti analógiák alapján. Eredeti alaprajz híján⁴³ ugyanis ezekből tudunk következtetni bizonyos helyiségek használatára. Az épület alagsora kiemelt, ezáltal kedvező használat szempontjából, hisz könnyű fényt juttatni az alsó terekbe. Ez a kialakítás lehetővé tette, hogy az alagsort konyhaként alkalmazzák és a mellékhelyiségekben raktárakat és egyéb kiszolgáló funkciókat helyezzenek el. Innen történt az épület fűtése is, mely első sorban szén alapú, valószínűleg valamilyen központi jelleggel működhetett. Bizonyára egyes szobákban külön kályhák is voltak. Az alagsor kiszolgáló jellegét mutatja a két oldalsó bejárat, amin a cselédek közlekedhettek, illetve a cselédlépcső, amely az épület tengelyétől oldalra kapott helyet. További funkciók lehetnek: konyha, ételkészítő helyiség, mosószoza, széntároló, raktár.

⁴³ A sematikus ábrák az 1985-ös Boris János szerinti alagsori, illetve a földszinti 1931-es Rados Jenő által készített alaprajz

A vidéki főúri rezidenciákra a 18-19. században jellemző, hogy a lakó, a társasági, és a kiszolgáló funkciók egysége egy tömegben belül található.⁴⁴ Különböző társadalmi rétegek együttélésére alkalmas térkialakításokra van szükség. Ennek egyik formája, amit a gyömrői Teleki-kastélynál is megfigyelhetünk, hogy a társadalmi osztályok más-más szinteken helyezkednek el. Ezáltal az alagsor csak a kiszolgáló személyzet területe, a fölépcső nem is megy a legalsó szintig. Bejárata is külön van oldalt, a cselédlépcső pedig a szintek között tette lehetővé a kiszolgálást.

A földszint és az első emelet tehát a grófi család otthona. Itt kerülnek elhelyezésre a közösségi terek és lakófunkciók. A horizontális tagoltság miatt logikus lenne, hogy a társasági helyiségek a földszinten legyenek, a lakóegységek pedig az emeleten. Az eredeti emeleti alaprajz híján viszont csak következtetni tudunk a helyiségek kialakítására és funkciójára. A sematikus ábrán is csak nagyvonalúan, a fő szerkezeteket ábrázolom. A korban megszokott térkapcsolatok alapján következtethetünk arra, hogy a kerti terasz (ezt a délkeleti homlokzati rizalit alatt alakították ki) előtti tér nyári ebédlő lehetett. Az enfilade-szerűen egymásba kapcsolt szobák tengelyének a találkozási pontja is ebben a helyiségben történik, illetve földszinti helyzete is kedvező, egy reprezentatív jellegű társasági életnek otthont adó tér megteremtésére. A helyiség funkcióját 1819-ben a helyi református közösség is nyári ebédlőként említi.⁴⁵ Az ehhez kapcsolt terek pedig vagy lakosztályszerű rezidenciák, vagy egymásba kapcsolt egyéb közösségi terek.

A földszint és az emelet funkciói valószínűleg nem különültek el annyira, mint az alagsor szintje. A Teleki-család nagy hírnevű könyvtára és gyűjteménye lehetett az emeleten⁴⁶, ezáltal bizonyára ott sem csak lakófunkciók szerepeltek. A fölépcsőház kikerülése az épület tengelyéből egy csarnokszerű reprezentatív teret eredményez, mely a kicsifelhajtón keresztül érkező vendégeket fogadta. Innen a nyári ebédlőbe az átjutás már zártabb, közvetettebb módon történik, erősítve a családi otthon bensőséges hangulatát. A kertre néző terasz ennek a tengelynek a lezárása, innen gyönyörködni lehet a szép arborétum jellegű angolkertben. A lakóegységek ilyenkor már valószínűleg lakosztály jelleggel (apartement privé) alakultak, tehát a vizes helyiségek minden egységben megtalálhatóak. Közösségi terek funkció lehetnek még: dohányzó, könyvtár, szalon, billiárdszoba.

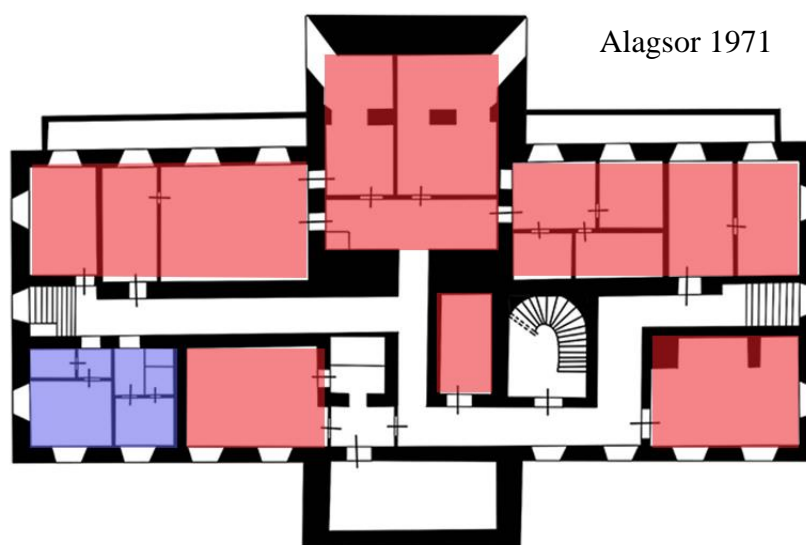
⁴⁴ FEKETE 2007 17.o.

⁴⁵ IVÁNYI 1931 281-282.o.

⁴⁶ ARADI 2012 192-194. o.

A kastély a Telekiek után majd egy évtizedig üresen állt. Ez idő alatt bútorai teljesen elpusztultak, széthordták őket. A háború alatt és után az értékes műgyűjtemény és családi levéltár jelentős része is megsemmisült, ami megmaradt, azt 1945-ben szállították az Országos Levéltárba, Budapestre. Ezeket a reprezentatív elemeket tehát már nem kellett elhelyezni az épületben. A kastély tekintetében sorsfordító volt a funkcióváltás. A gondolat egy Internátus, leánynevelő intézet kialakítása volt. Ennek érdekében az 1950-es években kezdődnek meg a felújítási munkálatok a lepusztult, már csak csupasz falakkal álló Teleki-kastély épületén. Elsősorban új fedélszéket kap, a fafödémeket vasbeton szerkezetre cserélik. Az épület korszerűsítése gépészeti, villamossági, és csatornázási tekintetben megtörténik a hatvanas években. A kastély szén alapú fűtési rendszerről olaj alapúra áll át. Az olajat évi bontásban tervezik a helyszínre szállítani. A fűtés korszerűsítés legdrasztikusabb lépése egy kazánház kialakítása volt, mely az alagsorban kapott helyet, kiszolgáló funkciójának megfelelően. A cselédlépcső megszüntetésével, egy új földem behelyezésével, az új kazánok elhelyezésével és hálózatba kötésével megindul az olaj alapú központi fűtés az épületben. Az oktatás és nevelés indítása előtt sor került még a nyílászárók cseréjére is.⁴⁷ Az ablakok valószínűleg az eredeti pallótokos nyílászárók mintájára készültek. Helyük az eredeti. Kérdéses, hogy az északnyugati homlokzaton lévő középrizalit három emeleti ablakát mikor falazták be, elképzelhető, hogy ez a hatvanas évek nagy átalakításaival együtt történt. Az ablakokra a funkció miatt belülről rácsok kerültek. Az alagsori ablakok rácsozása is ekkor készült.

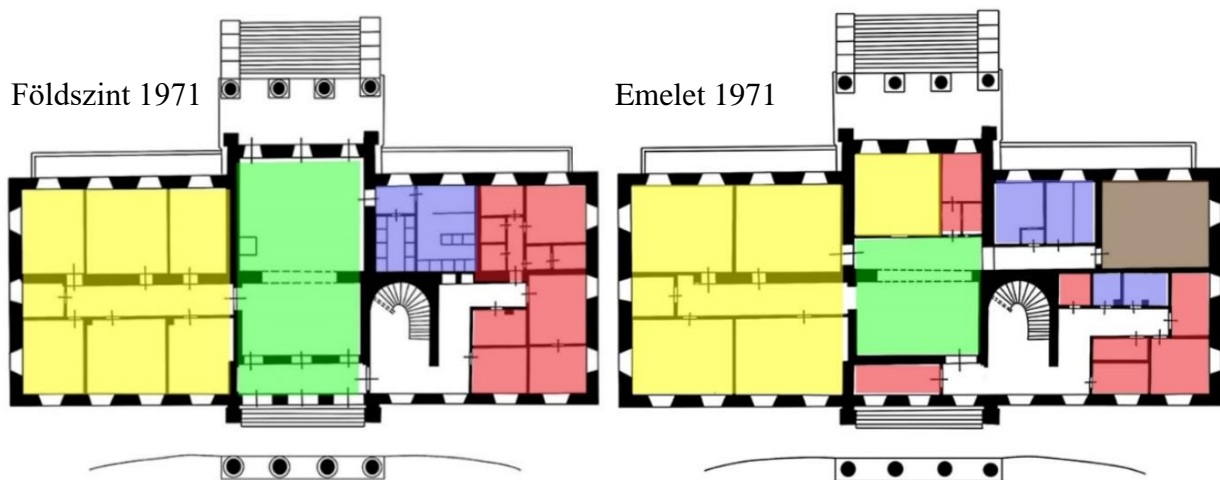
Az 1971-es terveken már helyiségpecsétéken olvashatjuk a különböző helyiségek funkcióját. Az alagsor kiszolgáló jellege megmaradt. Itt kapott helyet a kazánház, konyha, előkészítő, szárazárú raktár, általános raktár, fűszerraktár, húselőkészítő, vasaló és ruhatároló szoba, takarítószer raktár, női és férfi öltöző vizesblokkal. A cselédlépcső megszüntetésével a fölépcsőházat meghosszabbították az alagsorig. A szint két oldalsó bejárata továbbra is használatban volt. Az ott lakók szerint lehetséges, hogy a fölépcső bővítése a cselédlépcső eleminek konkrét átvitelével történt. A vertikális forgalmat immár csak egy lépcső vette fel, de nem is volt szükség már a társadalmi osztályok differenciálására.

⁴⁷ LAKATOS, ASZTALOS 1964

Az alagsor funkcionális jellege megmaradt, de az emelet és a földszint térrendszere teljesen átalakult. Immár nem csak társasági és lakófunkciók kerültek elhelyezésre itt. A vizesblokkok tényleges elkülönített kialakítására volt szükség. Az appartement privé rendszer az enfilade-ös összekapcsolással nem volt megfelelő kialakítás az itt lakó leányok számára. Ehelyett egy középfolyosós szobás rendszert alakítottak ki, a folyósók végén nevelői szobákkal. A vezetőségi irodahelyiségei és irattári funkciók, raktárak jelentek meg meg szükséges helyiségként. A közös ebédlő a nyári ebédlő helyén emlékeztet a grófi kialakításra, közvetlen kapcsolatban a kerti terasszal. Újdonság viszont az étellift, mely a kiszolgálást segíti elő és a konyhát, valamint az éttermet kötötte össze. Erre minden bizonnyal azért volt szükség, mert a pár fős grófi család és esetleges vendégei helyett ekkor már egy leányiskola diákjait kell kiszolgálni, mely jelentős létszámbeli különbséget jelent. A főbejárat továbbra is a kocsifelhajtón keresztül, de ezúttal egy szélfogón át. A nyílászárókkal történő lezárása tette lehetővé, hogy a bejutás közvettebb, zártabb legyen. Ez a kocsifelhajtó kis mértékű átalakítását vonta maga után, ugyanis így a bejárathoz vezető lépcsőt két lépcsőfokkal ki kellett egészíteni.

Az emeleten több a hálóterem. Hasonlóképpen kialakították a vizesblokkot is. Egyéb szükséges funkciók, mint orvosi szoba, elkülönítő, betegszoba, padlásfeljáró helyiségei is kaptak helyet. Az új funkció legbeszédesebb helyisége pedig a tanterem, melyet szintén az emelti közösségi térből egy folyósón keresztül közelíthetünk meg. Valószínűleg ez az emeleti közösségi tér lehetett az a nagyterem, melynek nyílásait 1984-ben építészeti javaslatokra kibontották.⁴⁸

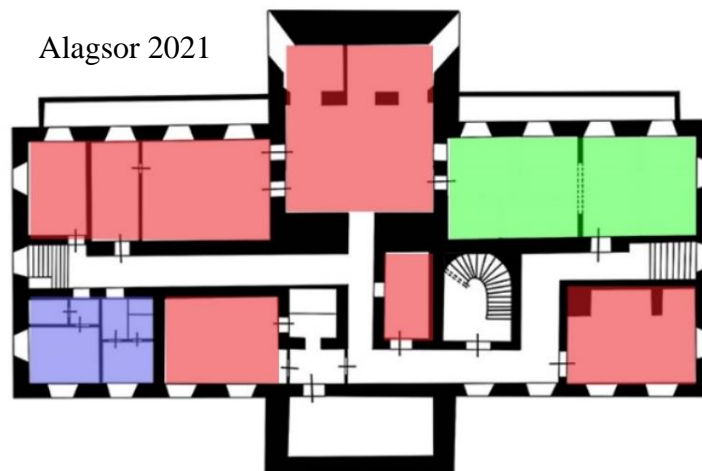

Hozzáteendő még, hogy nem csak egy tanteremben zajlott oktatás ebben az időben. A kastélyépület mellé a hatvanas években ugyanis több melléképület is felépült. Többek között egy iskola, melyben a mai napig oktatás zajlik. A kastély ezáltal egyfajta kollégium funkciót töltött be. A hatvanas években épültek még a személyzet és az oktatók számára házak a kastélyparkban.

⁴⁸ VIZESBLOKK KORSZERŰSÍTÉS 1984

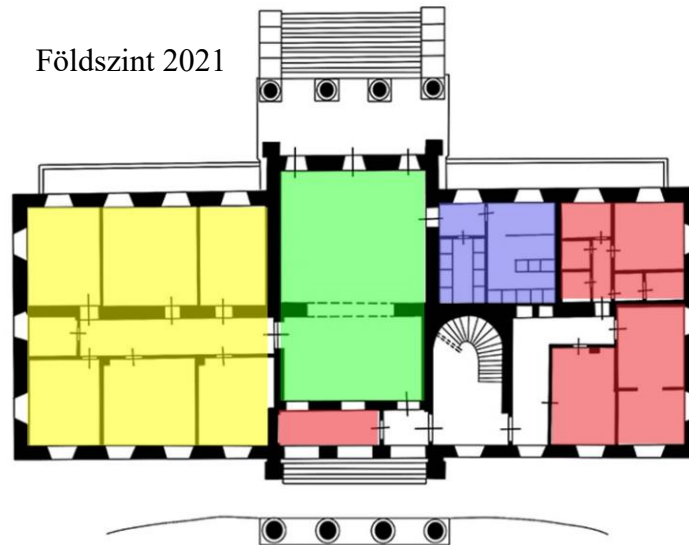
Végül pedig a nemek szerinti differenciálódás megoldásai a jelen állapoton vehetők észre. 1971 és napjaink között már részletes tervdokumentációval mellékelt felújítások csak 1984-1985-ben készültek. De ez a terv főleg az utólag (1960-as években) kialakított vizesblokkok korszerűsítésére keres megoldást, ezáltal kiemelten csak azokat ábrázolja. A terveken pedig látszik, hogy a felújítás nem funkcionális jellegű, hanem műszaki. Hiszen a vizes helyiségek folyamatos ázása és nem megfelelő kialakítása veszélyt jelentett a tartószerkezetre, ezáltal a hibák kijavítása elengedhetetlen volt. A jelen állapotot, mint korábban említettem, helyszínbejárás, fotódokumentáció alapján ábrázolom.

Az alagsorban a legnagyobb változás, hogy a gyermekek étkeztetésére szolgáló étterem helyiség lekerült a földszintről. Ennek oka a földszinti fiúk számára kialakított zsbongó közösségi tér, mely közvetlen kerti kapcsolattal az egykori nyári ebédlő helyére került. Az ételliftet emiatt megszüntették, hisz az étel kiadása most egy kiadópultként kialakított ablaknyíláson keresztül működik. Az ebédlő számára szükség volt egy relatíve nagy összefüggő térre, ahol az iskola 50-60 diákja egyszerre étkezni tud. A korábbi sok válaszfalas raktárak és mosószobák rendszerét tehát le kellett váltani. Egy tartófal boltíves kiváltásával kialakított tér így már elegendő helyet biztosít az étkeztetésre. A konyha természetesen ezzel közvetlen kapcsolatban helyezkedik el. Különböző raktárak, mosószoba, kazánház és vizesblokk található még az alagsorban. Lényeges funkcióbeli váltás tehát a közösségi jellegű tér leköltözése. Elsőként nyomasztónak gondolnánk a föld alatti ebédlő gondolatát, de a kedvező bevilágításnak és barátságos fa, lambéria falburkolatnak hála egy kedves, gyermekközelitér jött létre.

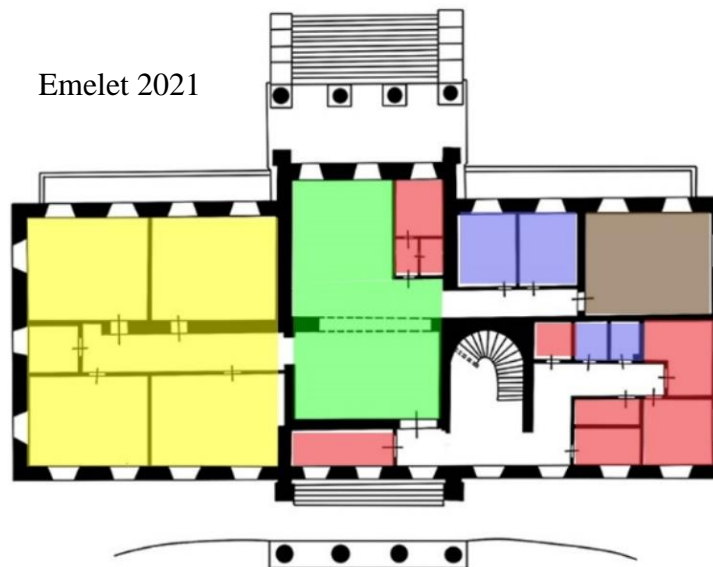

A földszint lett a fiúszint. Az itt található hálótermek elrendezése nem változott, csak leányok helyett most fiúk lakják. A vizesblokk helye is maradt a régi. Az igazgatói és egyéb irodák, irattárak, tanári szobák és a könyvtár pedig az épület másik felében kapott helyet. A fiúk zsbongója tágas és barátságos, közvetlen kapcsolattal a kertre. Viszont a bejárat is erre az oldalra került át. A főbejárat átkerülésének két oka is lehet. Az egyik, az ott dolgozók által kiemelt, hogy a kocsifelhajtó (északnyugati homlokzat) felőli portikuszos oszlopcsarnok állapota igen veszélyes. Kint is van az omlásveszély tábla, sajnos az évek során eléggé leamortizálódott ahhoz, hogy nem merjenek emberek engedni alá. A másik indok pedig a kocsifelhajtó és a lépcsős bejárat közti különbség, illetve a kastély új megközelítésének rendszere. A mai park kialakításából ugyanis következik, hogy egyértelműen a kerti terasz felől közelíthetjük meg az épületet. Ennek hátránya, hogy így nincsen szélfogó tér. Egyből a zsbongó terébe csöppenünk, az ajtó pedig az átjárhatóság miatt általában nyitva van tehát akár

hűvös kinti levegő is lehet a belső térben. Az elosztó, megérkező térből folyosós rendszerrel haladunk a hálótermek és irodák, valamint a lépcső irányába. Előnytelen helyzetű a vizesblokk, hiszen így pont a közösségi térbe nyílik. egy két ajtó, illetve válaszfal kivételével elmondható, hogy a mai állapot igen hasonló az 1971-eshez.

Az emelet pedig a lányszint. Itt is egy zsigongó térbe érkezünk fel, de a megérkezés már közvetettebb. A lány és fiúszint szerkesztési elve lényegében ugyanaz. Hálótermek középfolysóról nyílva, a folyosó végén nevelői szobával. Vizesblokk elkülönítve, tanterem, betegszoba és orvosi szoba, valamint irodák pedig a fennmaradt félreesőbb terekben.

A kastély épületéről tehát elmondható, hogy eredeti alaprajza a tartószerkezeti falak kivételével igen könnyen alakítható. Néhány helyen pilléresítéssel (hálótermek fala, emeleti félreeső helyiségek) és nagyobb nyíláskiváltással át lehetett hidalni ezeket a kötöttségeket is. Az egykori horizontális használati tagoltság ma egy keveredett sémát mutat. Minden szinten szinte minden funkcióra szükség van, illetve új használati módok is felmerültek (tanterem). Az eredeti szerkezeti struktúra sok változást megengedett, ami kedvező akár a kastély jövőjével kapcsolatban is.

Az épület környezete és annak változásai, a kastély, mint Gyömrő része

A Telekiek érkezése nagy hatással volt Gyömrőre az 1700-as években. Gazdasága és kulturális élete fellendült a befolyásos családnak köszönhetően. Amikor Teleki József még a mai kastély elődjét kezdte építeni 1770 körül, célja egy reprezentatív grófi otthon létrehozása Pesttől nem messze. Egy ilyen épület hierarchikusan kapcsolódik az akkori falu szövetébe. A telek elhelyezkedése sem véletlen, hiszen az akkori település magjának közelében található. A kastély parkja a meglehetősen nagy birtok határain belül helyezkedett el. Közvetlen kapcsolat alakult ki az Ófalual a Teleki kiskastélyokon át, ahogy az az 1882-es katonai felmérés térképein (már a mai kastély van ábrázolva) látszik (27. ábra). A kastélypark kapuépítménye a Teleki kiskastély, mely még az 1700-as években épült. A városmag és a kastély összeköttetése tehát a park tengelyszerű meghosszabbítása. Városi legendák szerint a kapuépítmény és a nagykastély között alagút is volt, természetesen erre semmilyen bizonyíték nincsen.

A falu felől közelítve tehát egy elnyújtott kerten át tekinthetünk a magaslaton álló klasszicista tömeg fő homlokzatára (északnyugati). Ezáltal az épület kiemelkedik a település szövetéből, de a kialakított közvetett kapcsolat miatt mégis szerves részét képezi. A kastély épületéhez érve, mely a tengely végén áll a park szigorú iránya feloldódik és egy terjedelmes arborétum tárul fel.

Ma ebből az élményből sajnos semmit sem érzékelhetünk. A kiskastélyok mögötti területek már nem a kastélyhoz tartoznak, ezáltal elveszett az épület és a városmag kapcsolata. Hiába néz Gyömrő felé a főhomlokzat, már nem a református templom tornyát és az egykori központot csodálhatjuk, hanem ipari épületek, műhelyeket, magántulajdonban lévő vállalkozási területeke. Az egykori tengelyből mindössze egy síkator maradt meg, mely az egykori park szélén húzódik a műhelyek mellett. A kastélyparkba a síkatorból egy nyikorgó kiskapun át jutunk és így, hirtelen és meghökkentően tárul fel a kastély szigorú tömege (26. ábra).

Az angolkert jellegű arborétum rész körvonala a mai napig szépen kirajzolódik és szerencsére az iskola fennhatósága alá került. A kastély zöld környezete megmaradt. A park hangsúlyosabb bejárata, amelyen át gépkocsival is behajthatunk az M4 felé vezető főútról látható és utána hosszú betonozott út vezet minket az épületig. Elhaladunk közben a hatvanas években épült iskola és tanári lakóépületek mellett. A kastély feltárulkozása innen egészen más. A hosszú bevezető szépen hangol minket a megérkezésre, valamint az épület tömege fel-fel villan a fák között. Úgy vélem ez az útvonal régen gazdasági jellegű bejárat lehetett, szállítmányok érkezhettek ebből az irányból. Úgy vélem a kastély mai megközelítése ezen az oldalsó bejáraton már jobban hasonlít a régi tengelyes megoldásra, de a jellege teljesen más.

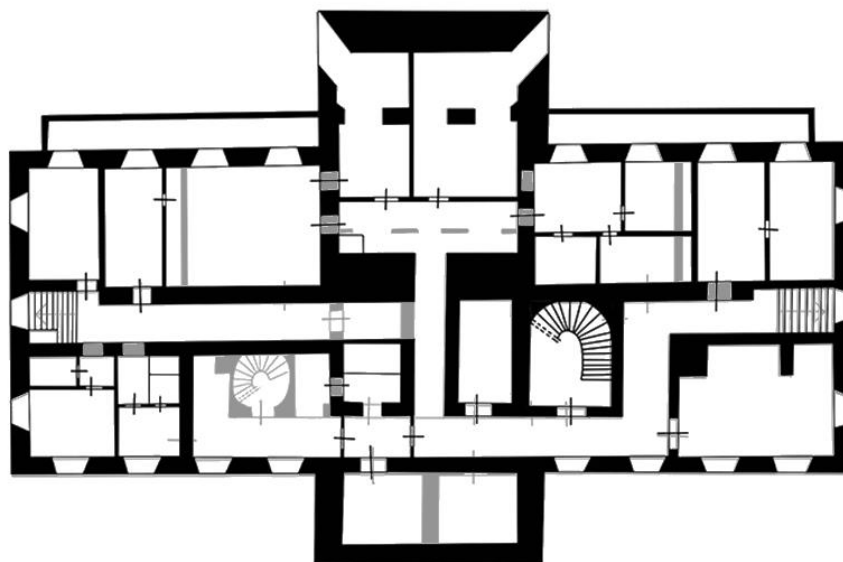
Gyömrőn töltött éveim alatt sokszor hallottam már a Teleki-kastélyról, de egészen addig sosem láttam az épületet és nem tudtam pontosan hol van, amíg ennek a dolgozatnak a keretein belül el nem kezdtem feldolgozni a történetét. Azt gondolom ez sok mindent elmond az épület mai helyzetéről a városban. Még a gyömrői lakosok számára is egy eldugott park legmélyén helyezkedik el, semmilyen kapcsolat nincs az élő város és a kastély között. Természetesen ez az ott tanuló gyermekek szempontjából előnyös. Szomorúnak tartom ugyanakkor, hogy egy szép, várossal összekötő reprezentatív tér megsemmisült és ezáltal a kastély pozíciója is lejjebb került a gyömrői épületek hierarchiájában.

Építéstörténeti áttekintés

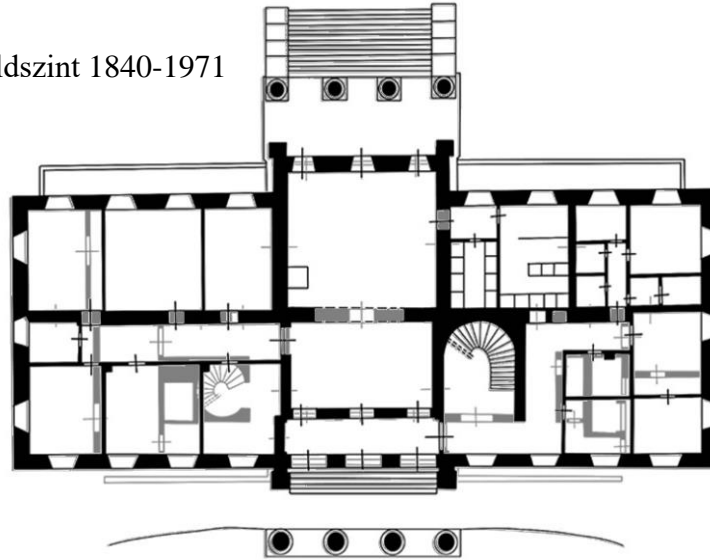
A gyömrői Teleki-kastély gondolata Teleki Lászlóban fogalmazódott meg először, aki a kiskastélyt meg is építtette még életében. A nagykastély építkezésébe már fia, József vágott bele 1770 körül Mayerhoffer tervei alapján. A tervek szerint egy későbarokk, reprezentatív vidéki otthon készült a Teleki család számára. Ez a kastély évtizedekig volt a Telekiek vidéki tartózkodási helye. A későbarokk épület 1835-ben leégett és alapjaira Teleki József unokája, Teleki Sámuel új kastélyt terveztet Hild Józseffel, a kor neves magyar építészevel, aki személyéhez hűen klasszicista tömeget alkot meg. A család osztályhelyzetének megmutatására kellően előkelő formálás és szép klasszicista homlokzatképzés jellemzi. Az eredeti kastély alagsor, földszint és emeleti szintjein horizontális tagolással jönnek létre a kiszolgáló, társasági, és lakófunkciók.

A kastély első jelentős átalakítására, alaprajzi átrendeződésére az 1960-as években kerül sor. A fő tartószerkezet megtartásával (néhány helyén kiváltással, pilléresítéssel) egy internátus intézmény kezdi használni az épületet. Markáns változás a lépcsők helyzete. A tengelyből oldalirányba kihelyezett cselédlépcső megszűnik, helyette a fölépcsőház visz le minket az alagsorba is. A cselédlépcső helyén az alagsorban kazánház kerül kialakításra. Nyílászárók újítása és a kastély homlokzati felújítása mind napirendi pontként szerepel a rehabilitáció során, ám ekkor nem műemléki és építéstörténeti emlékek restaurálása az elsődleges szempont. Elmondható, hogy az épület ennél az átalakulásnál jelentős építészeti értékeket veszített el (homlokzati elemek nem megfelelő és kevésbé díszített visszaállítása, nyílászárók profilozásának egyszerűsödése, térrendszer megváltozása). Az 1840 és 1971 közötti változásokat az alábbi három sematikus ábrával szemléltetem (a szürke az 1840-es, a fekete az 1971-es állapotokra utal).

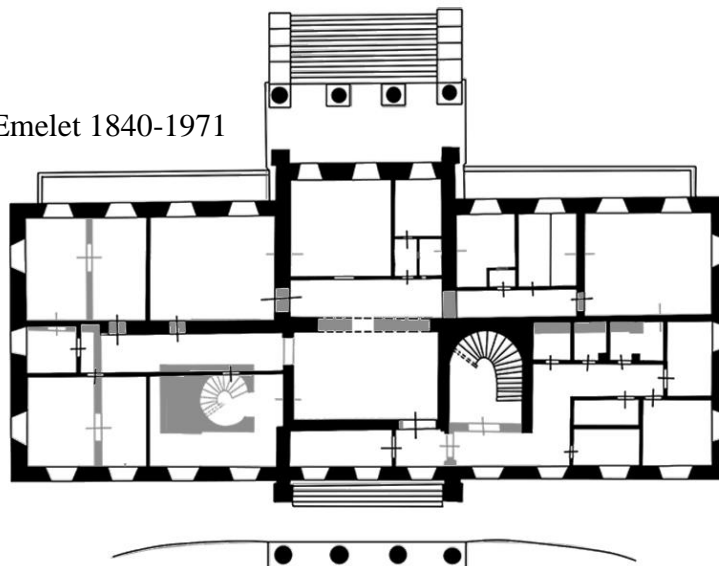
Alagsor 1840 - 1971

Földszint 1840-1971

Emelet 1840-1971

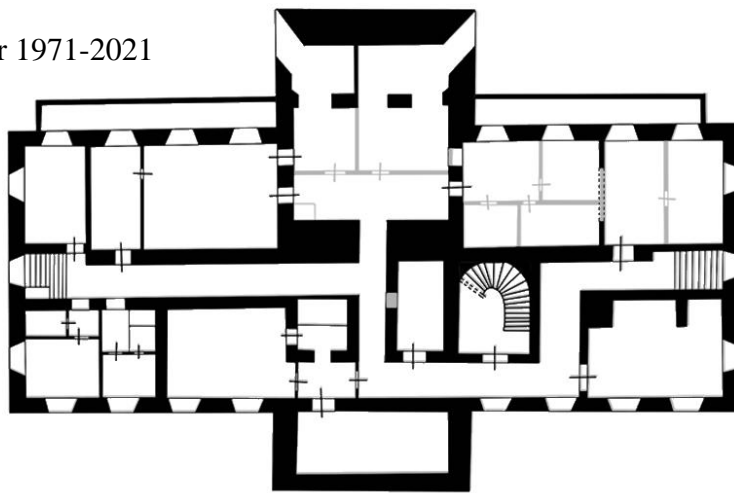

Az épület gépészeti, villamossági és csatornázási korszerűsítése a hatvanas és hetvenes években történt. Ám a nem megfelelő kivitelezés vagy a lehetőségek rossz felmérése miatt az évek alatt sorra jelentkeztek a kisebb-nagyobb gondok. A legtöbb problémát az elkülönített vizesblokkok nem megfelelő vízszigetelési rendszere jelentette. Ezt kíséreltek 1984-ben kijavítani. Statikai gondok merültek fel az alsorsori kazánház födémét illetően (túl sok a haszontalan teher, mint salak, aljzatbeton, kevés a tényleges tartószerkezet), ezáltal annak megerősítése elengedhetetlen volt. Az alsorsori átalakítások, válaszfal áthelyezések minden esetben jelentős kiváltással (I acélok) történtek meg a továbbiakban a tartószerkezeti problémák elkerülésének érdekében.

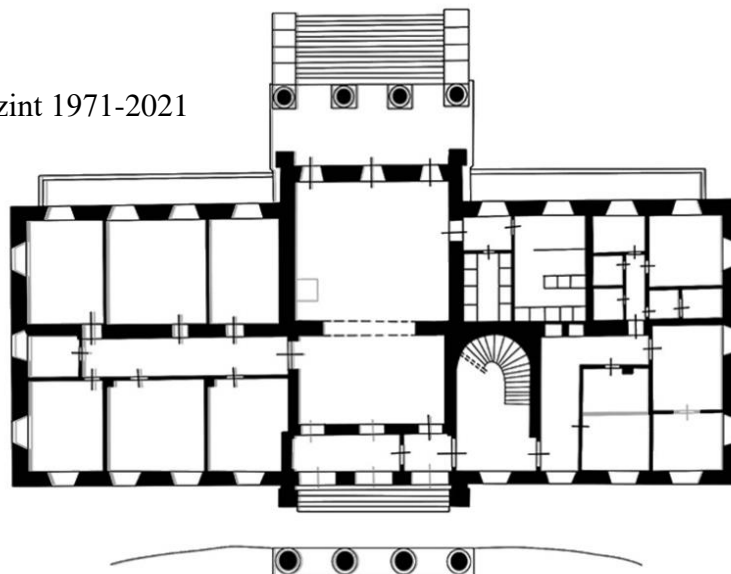
A funkciók kialakítása után a kastély parkja, környezete és homlokzata is előtérbe kerülhetett a felújítások között. A hetvenes években parkrendezési terv születik, melynek célja már az eredeti arborétum jellegű angolkert maradványainak megóvása és az eredeti állapot rekonstrukciója. Már amennyit az új funkció és a telek ekkori adottságai engedtek. 1987-ben homlokzat rekonstrukció történik mely jelentős hangsúlyt fektet az építészettörténeti és ezáltal műemléki értéket képviselő elemek pontos korhű visszaállítására. A kastély külsője ezzel visszanyer valamennyit egykori klasszicista fényéből.

A kastélyon 1987 óta semmilyen dokumentált jelentősebb átalakítás nem történt. Az iskola koedukált jellege eredményezett némi átszerveződést a funkciók helyét illetően. Az ebédlő/étterem helyének alagsorba kerülésével azonban zibongó teret alakítottak ki a földszinten is. Jelentős változás még a főbejárat átkerülése, mely a kastély mai megközelítésének szempontjából teljesen logikus helyen, a kerti teraszon át történik. A kocsifelhajtós bejáraton ki lehet menni ugyan, de omlásveszély miatt már nem használják. Válaszfalak és belső ajtók átkerülésén kívül nagyobb étalakítás nem történt azóta. Az 1971 és napjaink közötti változásokat az alábbi három ábrán szemléltetem (szürke színnel az 1971-es, feketével a mai állapotok). Megfigyelhető, összevetve az 1841 és 1971 közötti sémarajzokkal, hogy mennyivel kevesebb a drasztikus váltás az épület alaprajzában. Ez természetesen annak tudható be, hogy 1971 és 2021 között funkcióbeli váltás nem történt a gyömrői Teleki-kastély épületében.

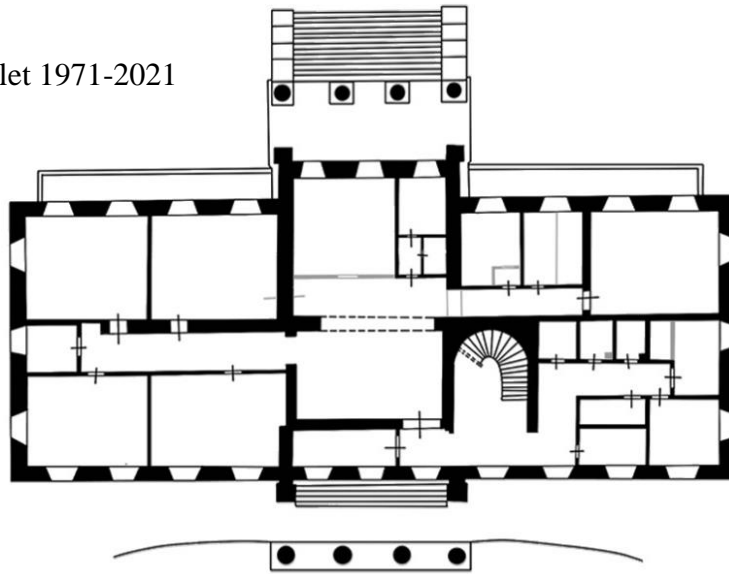
Alagsor 1971-2021

Földszint 1971-2021

Emelet 1971-2021

Konklúzió – a kastély jövője

Örök dilemma a történeti épületekkel kapcsolatban, hogy inkább az építészeti értékek pontos, korhű megmaradása, vagy a rehabilitáció és új élet megjelenése fontosabb számunkra. A Gyömrői Teleki-kastély egy példa, egy megoldás a sok közül. Ezzel az épülettel kapcsolatban funkcióváltás ment végbe, mely természetes módon a térrendszerek átalakulását, az épület műszaki jellegű korszerűsítését és a műemléki részletek elkopásával jár együtt. De ennek ellenére az egykori grófi kastély falait most gyerekek duruzsolása tölti be nap mint nap. Mi történt volna, ha nem történik meg a funkcióváltás? Lehet, hogy az épület ma is romokban állna. Vajon műemléki szempontból nézve jobb a romos, de nyomokban korhű részleteket felmutató épület, vagy egy használatban lévő, ami kevésbé áll közel az eredeti állapotokhoz?

Az internátus intézmény kastélyba költözése megmentette az épületet. Természetesen lehetett volna a funkcióváltást a műemléki értékek figyelembevételével, körültekintőbben megtenni, de gondolom ez eszmei és költségvetési tekintetben is hiányt szenvedett. A nyolcvanas évek homlokzatrekonstrukciója mutatja, hogy idővel fontossá vált az egykori állapotok visszaállítása az ott lakók számára is. Elképzelhető, hogy a jövőben még több ilyen rekonstrukciós jellegű terv valósul meg és kívülről tényleg a Telekiek otthonaként fog megjelenni az épület. A belső funkciók váltására nem látok reális esélyt a közeljövőben. 2021-ben a studio stisze építésziroda tervezett egy koncepció szintű rehabilitációs programot a kastély átalakítására (28.ábra). Az elképzeléseik szerint idősök otthonaként működött volna tovább a Teleki-kastély. Ez egy bővítési projektet is jelentett volna. A terv nem valósult meg, de érdekes elképzelés a kastélyjövőjével kapcsolatban. A funkcióválasztásuk talán kicsit jobban illik a kastélyhoz, mint egy iskola, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy az épület sorsa jobbra fordulna ezáltal.

A helyszínbejárás folyamán sok javaslat felmerült bennem. Első sorban egy teljes körű felújítás, korszerűsítés, műemléki szempontokat is figyelembe véve, jót tenne az épületnek és a bent lakóknak is. Tapasztalataim alapján a gyerekek szeretik az épületet, tisztelettel használják és élnek benne. Érdekes volt a belső és külső megjelenés kettősségét megélni. A homlokzatok és tömegalakítás alapján ténylegesen egy nemes család vidéki rezidenciája lehetne, ugyanakkor belül rajzok vannak a falon, barátságos és otthonos a terek kialakítása, egy igazi iskola hangulatát adja át. Ez az érdekes ellentmondás szerintem érdekes és nem feltétlenül probléma.

A kastély parkja viszont vállalhatna jelentősebb szerepet a város életében. Számomra nagyon hiányzik az egykori falu központot és kastély összekötő tengely. Ennek elvesztésével Gyömrő egy szép közpark kialakításának lehetőségétől esett el. Ez akár otthont adhatna szabadtéri programoknak, koncerteknek, sporteseményeknek, amik a város közösségi életét építenék. A kastélypark elég nagy ahhoz, hogy ezzel ne zavarjuk az iskolában zajló munkát. Pozitív hatás lenne még, ha a park mindenki számára megtekinthető és bejárható lenne, ezáltal nem lenne olyan kihalt és bizonyára sokan megcsodálnák és kihasználnák a lehetőséget. Ez a parkrendezési újítás talán indikátor lenne a homlokzat rendbehozatalára is.

A Gyömrői Teleki-kastély falai fennállásuk óta több fajta közösség számára is otthont jelentettek. Örülök, hogy az épület, mely szerintem jelentős építészeti értéket képvisel, még mai állapotában is, nem pusztult el a háború után. Kicsit sajnálom, hogy jelentősége ennyire csökkent a városszövetben, illetve, hogy állapotát tekintve felújításra szorulna. De használatban van, és reméljük ezáltal van ki gondját viselje a hosszú évek óta álló falaknak.

Források – Irodalomjegyzék

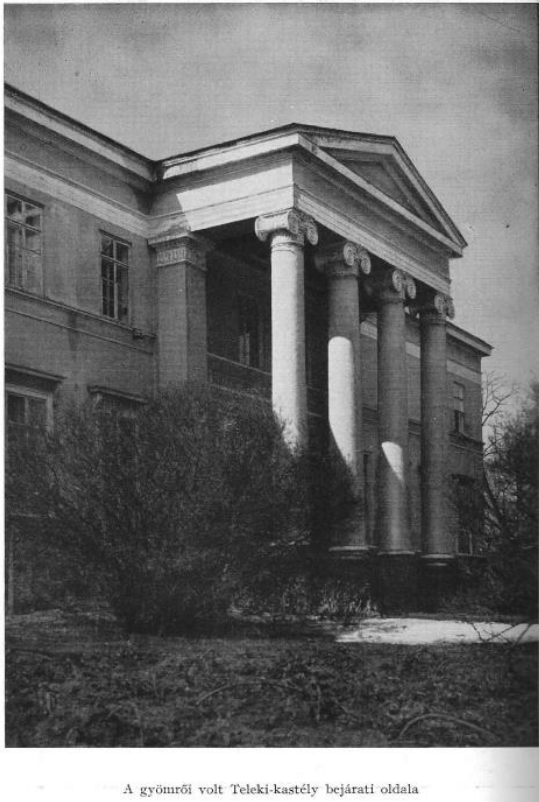
- ARADI 2012 Aradi Ilona: Magánkönyvtárak pusztulása Pest megyében 1945-1956 között; in: Tanulmányok Pest Megye Múltjából IV., főszerkesztő: Tóth Judit, Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, Budapest, 2012. p:187, 192-195
- BENDA - SOÓS 1987 Benda Kálmán és Soós István: A Teleki család és Teleki László, in: Teleki és kora, (Szerk.: Praznovszky Mihály és Rozsnyói Ágnes) kiadja a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1987, Salgótarján
- CÍMJEGYZÉK 1904 A magyar országgyűlés főrendiháza, szerző nélkül, in: Budapesti Czim- és Lakásjegyzék, 16. évfolyam, 1904 május – 1905 április, 3. rész A) Országgyűlés, p: 214
- FEKETE 2007 Fekete J. Csaba: Funkciószervezés és Téralakítás a Főúri Reprezentatív Magánépítészetben az 1720 és 1920 Közötti Magyarországon, 2007, PhD értekezés, p: 61, 71, 76, 78, 105-106
- FERENCZY 1960 Kerenczy Károly: Kastélyok Felhasználása és Helyreállítása in: Magyar Műemlékvédelem 1949-1959, Akadémia kiadó, Budapest, 1960, szerkesztők: Dercsényi Dezső, Entz Géza, Gerő László, Gólya József, Párkányi Mihály p: 56-57, 62-63
- IVÁNYI 1931 Iványi Béla: A római szent birodalmi Széki gróf Teleki család Gyömrői Levéltára, kiadja a gr. Teleki család gyömrői ága, Szeged, 1931
- KOCSIS 2017 Kocsis Piroska: A Teleki család irathagyatékának kalandos útja az Országos Levéltárba kerülésig, in: Levéltári Szemle, 67. évfolyam, 2. szám, p: 27
- ORSZÁG TÜKRE 1862 Telekiek Kastélya Gyömrőn, szerző nélkül, in: Az Ország Tükre, 1862., 3. szám p: 37
- PESTI HÍRLAP 1962 Az MTI jelenti: Gyógypedagógiai gyermeknevelő intézet lesz a helyreállított gyömrői Teleki-kastélyban, MTI, in: Pest Megyei Hírlap, 6. évfolyam, 182. szám
- PETRAVICH 1996 Petravich András: Veszélyeztetett kastélyok és középületek helyreállítása, in: Magyar Műemlékvédelem, Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Évkönyve (1980-1990), szerkesztők: Horler Miklós, László Csaba, kiadja az Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996, p: 238

- PROTESTÁNS LAPOK 1875 Necrologok, szerző nélkül, in: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 18.évfolyam, 35. szám, p: 1129-1130
- PROTESTÁNS LAPOK 1915 Özv. gróf Teleki Sándorné Emlékezete, Csiky Kálmánné, in: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 58. évfolyam, 47. szám, p: 560
- RADOS 1958 Rados Jenő: Hild József, Pest nagy építőjének életműve, Akadémia kiadó, Budapest, 1958
- SCHON 1956 Schon Arnold: Jegyzetek két kastély történetéhez, In: Művészettörténeti értesítő. 5. évfolyam, 1. szám (1956) pp. 36-38.
- VIRÁG 2000 Virág Zsolt: Magyar Kastélylexikon, Pest megye kastélyai és kúriái, Project Perfekt kiadó, Budapest, 2000

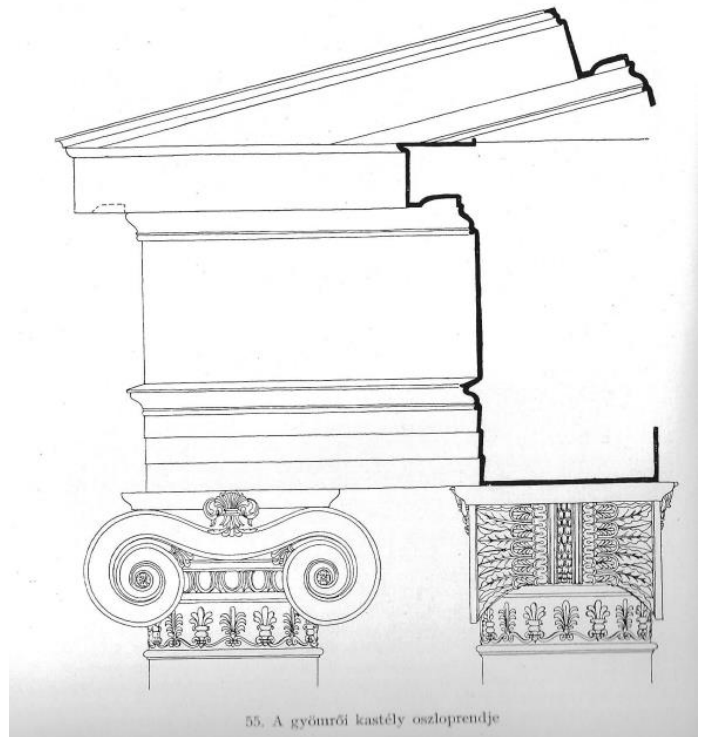
Források – Rendelkezésre álló tervek jegyzéke

LAKATOS, ASZTALOS, 1964	Lakatos és Asztaloskonszignációk, Hancsis Lovas, Hajas V. Albert, Hancsis Torok F
KAZÁNHÁZ KIALAKÍTÁS 1964	Pest Megyei Tanácsi Tervező Vállalat: Gyömrő Gógypedagógiai Iskola alagsori kazánház kialakításának tervdokumentációja
FŰTÉS KORSZERŰSÍTÉS 1969	1969 Bényi Mihály sk. felelős tervező, Műszaki leírás a Gyömrő Gógypedagógiai Iskola építésével kapcsolatos műemlék kastély – épület központi fűtés korszerűsítése széntüzelésről, aut. olajtüzelésre, valamint távvezeték, fűtés, víz- csatornázási munkák
ÁTALAKÍTÁSI MUNKÁLATOK 1971	Műszaki leírás, Szántó Csabáné sk, építész tervező, Monori Járási Építőipari Szövetkezeti Közös Vállalat, Gyömrő Gógypedagógiai intézet átalakítási munkáihoz
KERTRENDEZÉSI TERV 1974	Kertrendezési Terv, Kertészeti Egyetem, Termesztési kar, Kert és Tájépítészeti Tanszék, Budapest: A gyömrői Gógypedagógiai Nevelőintézet kertjének rekonstrukciós terve, tervező: Csóti László
FÖDÉM MEGERŐSÍTÉSE 1984	PRAXIS Építőipari Tervező és Szaktanácsadó GMK: Szakmai Vélemény: Gyömrő Kisegítő Iskola és Nevelőotthon tervezett első emeleti WC-mosdó alatti földémmegerősítés 1984, tervező: Ganszky Miklós, ellenőrizte Gerő András
VIZESBLOKK KORSZERŰSÍTÉS 1984	Pest Megyei Tanács V.B. Kisegítő Iskola és Nevelőotthon Gyömrő, Nevelőotthon belső víz-csatorna hálózatának felújítása és építészeti átalakítása kiviteli tervdokumentáció, Ybl Mikós Építőipari Műszaki Főiskola, Mélyépítési Intézet
BORIS 1985	Boris János: Műszaki leírás, Kisegítő Iskol és Nevelő Otthon gyömrő kazánházi falkiváltás tervdokumentációjához
HOMLOKZAT REKONSTRUKCIÓ 1987	TÉR Tervező- Építő- és Rendszerszervező Gazdasági Munkaközösség, Gyömrő Nevelőotthon, Teleki-kastély, Felmérési terv 1987

Függelék

1. ábra: Korabeli fénykép a kastély rizalitjáról, 1931

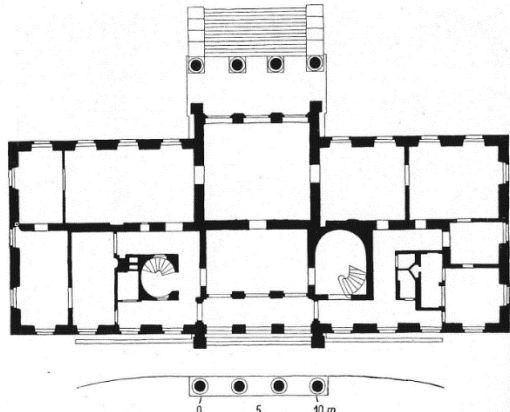

2. ábra: a kastély oszloprendje

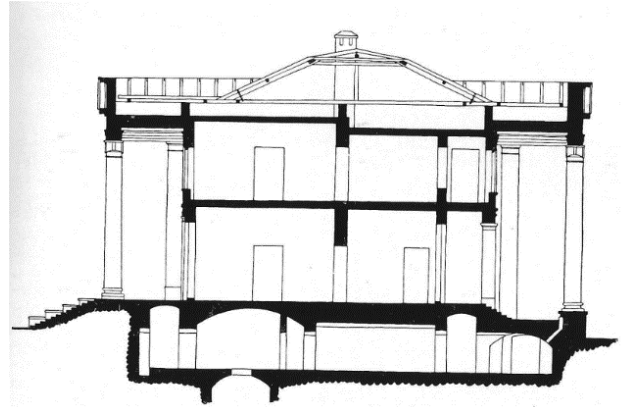

54. A gyömrői Teleki-kastély

3. ábra: 1931-es fénykép a kastélyról

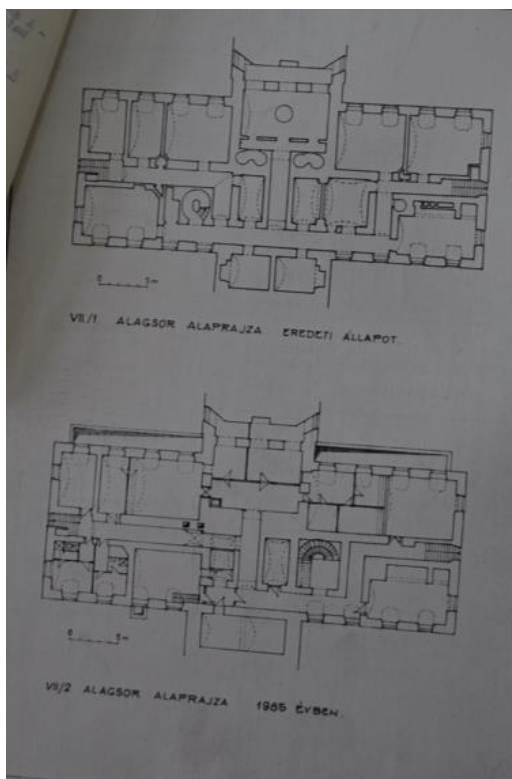
58. A győrmezői kastély földszinti alaprajza

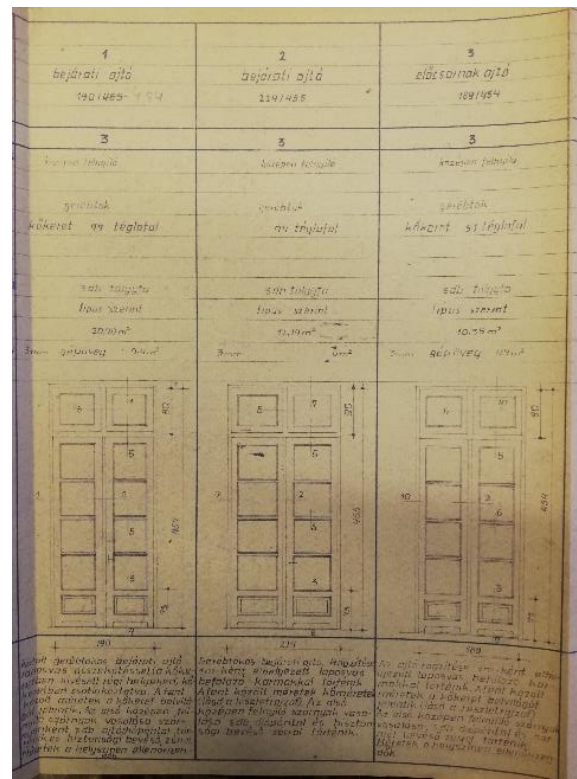
57. A győrmezői kastély metszete

4. ábra: Rados alaprajzi ábrázolása

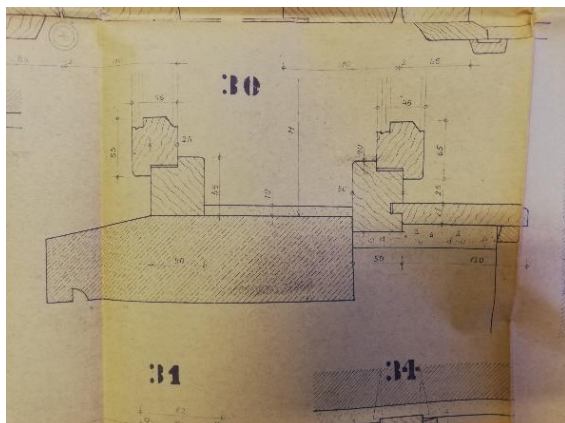
5. ábra: Rados metszete

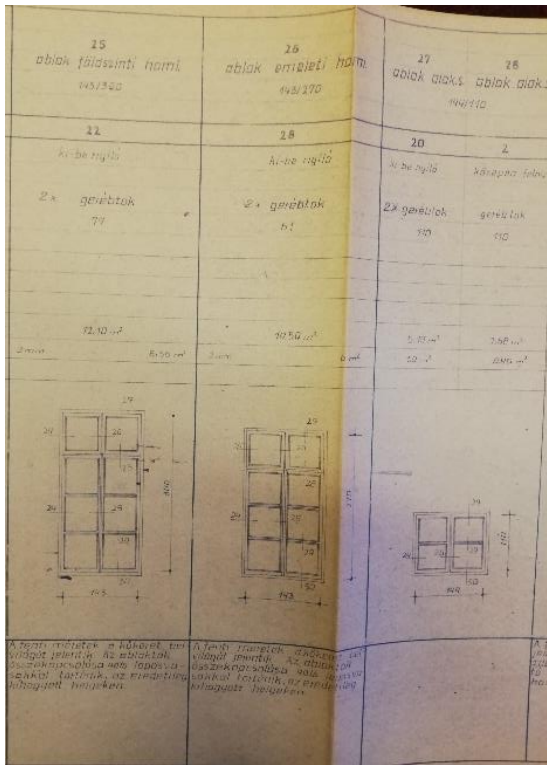
6. ábra: 1985-ös műszaki leírásban ábrázolt alaprajzok

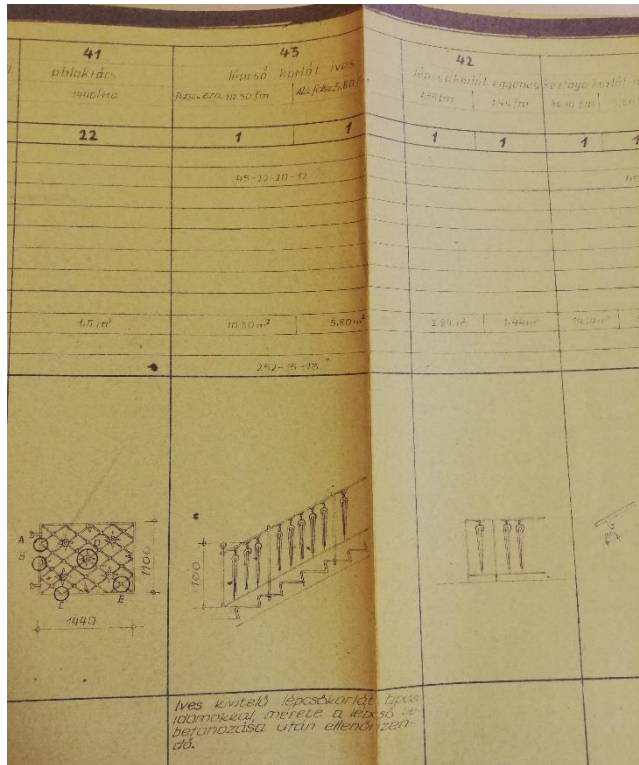
7. ábra: Asztalos konszignációk

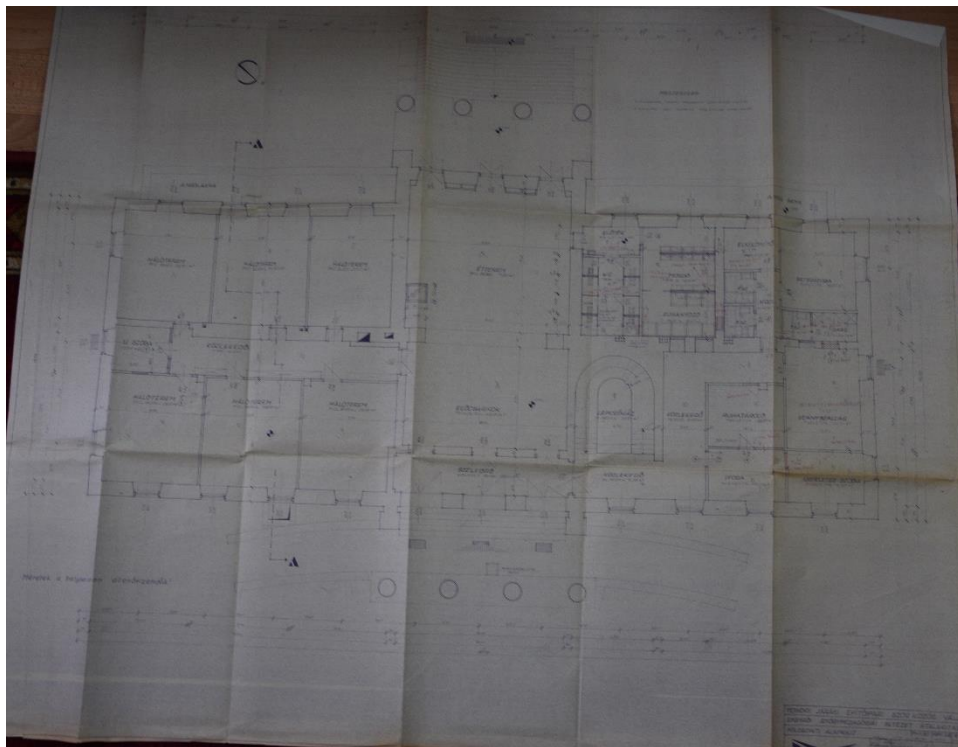
8. ábra: Kettős gerébtokos ablak részlet

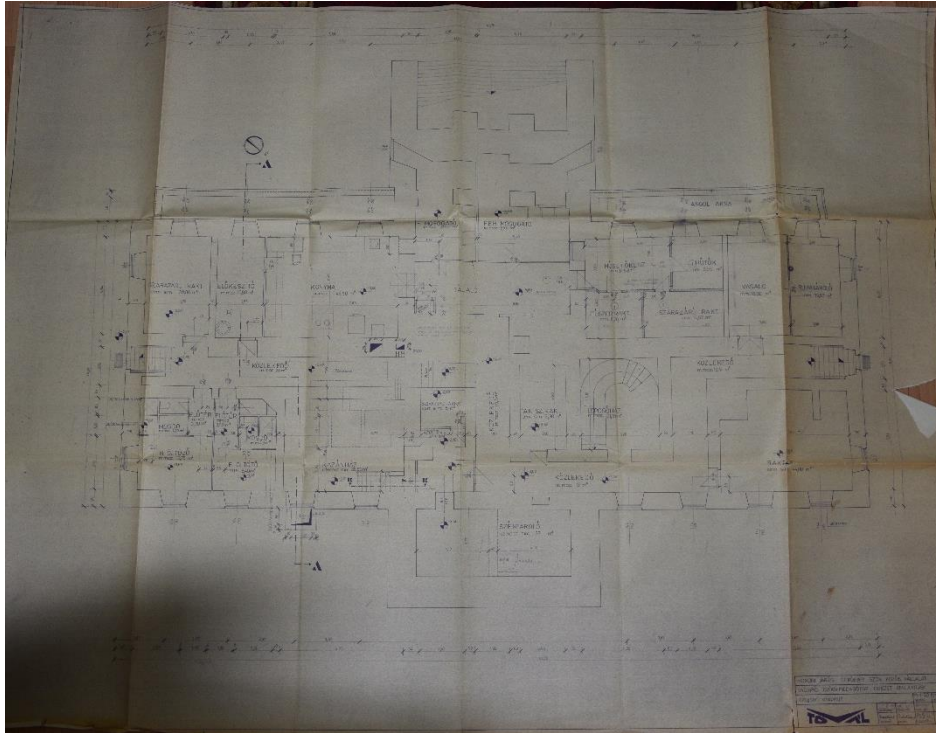
9. ábra: Asztalos konszignáció

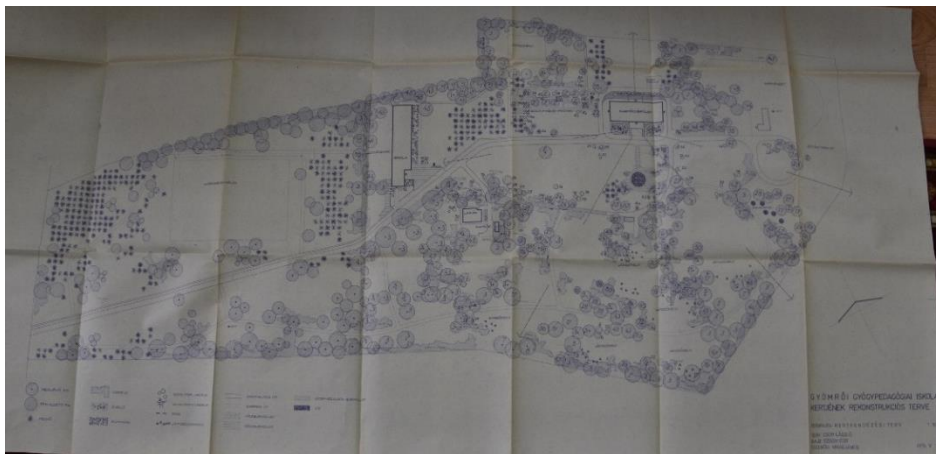
10. ábra: Lakatos konszignáció

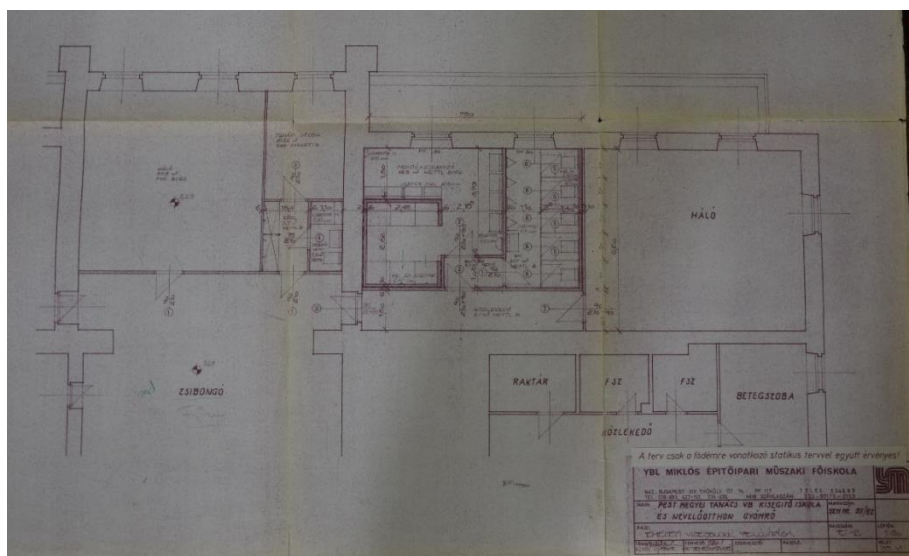
11. ábra: Földszinti alaprajz 1971

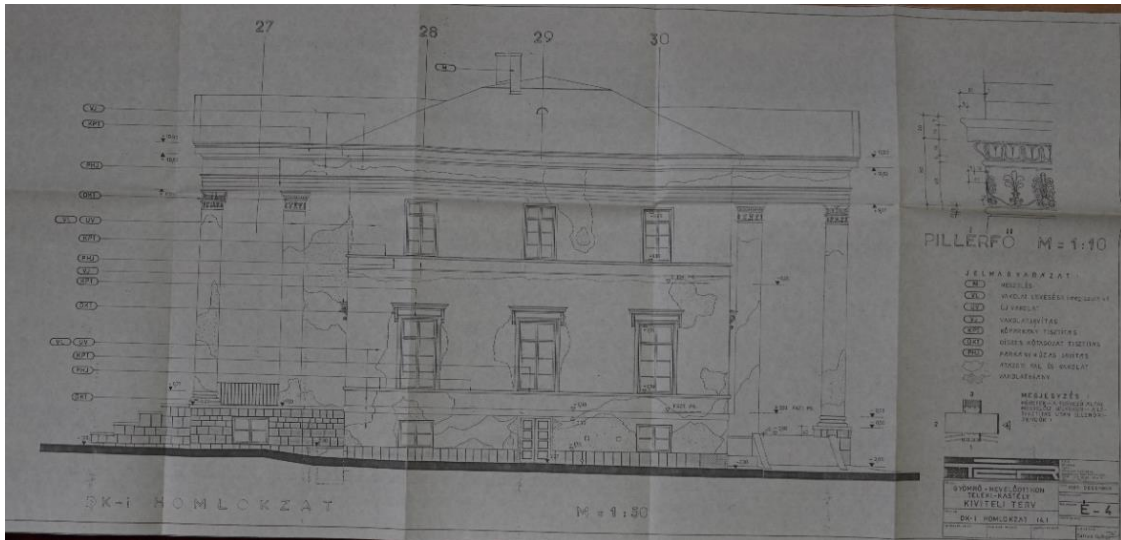
12. ábra: Alagsor alaprajz 1971

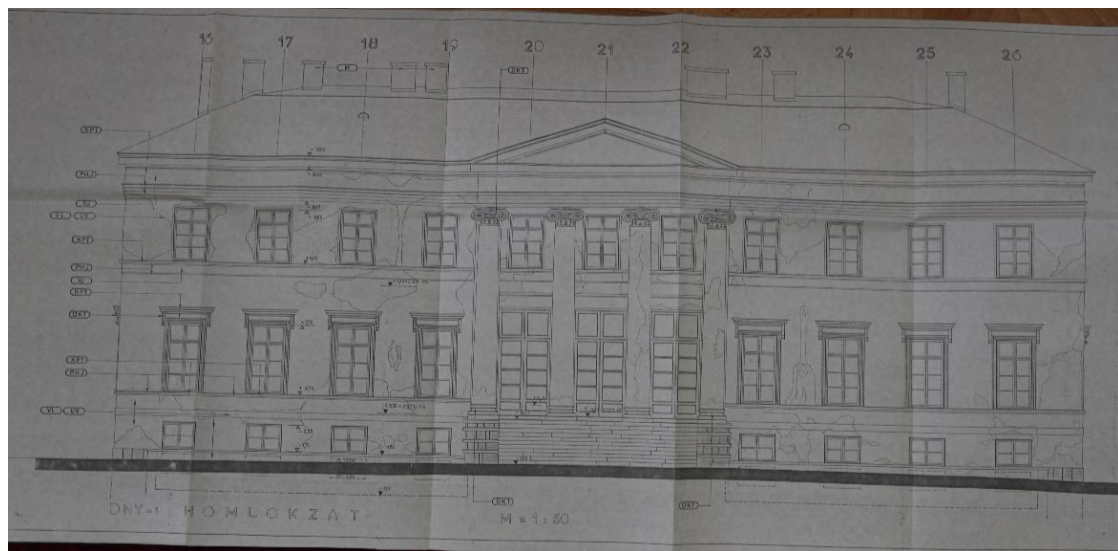
13. ábra: Kertrendezési Terv 1974

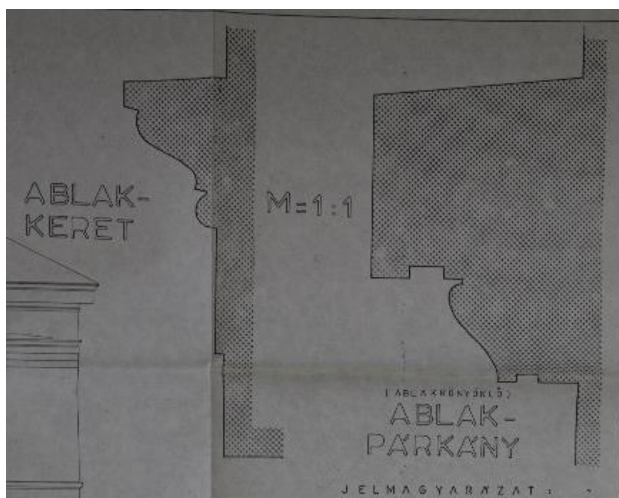
14. ábra: Vizesblokk korszerűsítés, 1984

15. ábra: Homlokzat rekonstrukció, délkeleti homlokzat

16. ábra: Homlokzat rekonstrukció, délnyugati homlokzat

17. ábra: Nyíláskeretezés

18. ábra: Kőkonzol

19. ábra: Az épület tömege

20. ábra: Bejárat a teraszon át, középrizalit

21. ábra: Ionizáló oszlopfő

22. ábra: Portikuszos rizalit, ión oszlopokkal

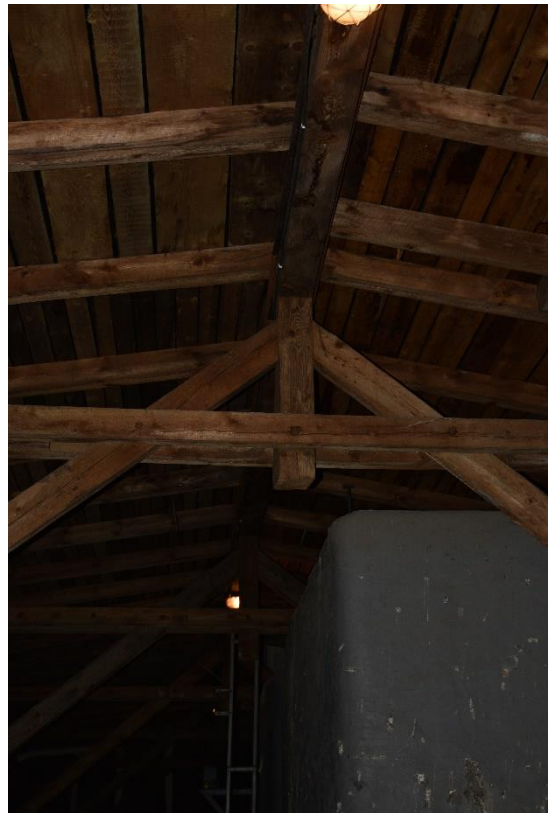

24. ábra: Alagsori ablak

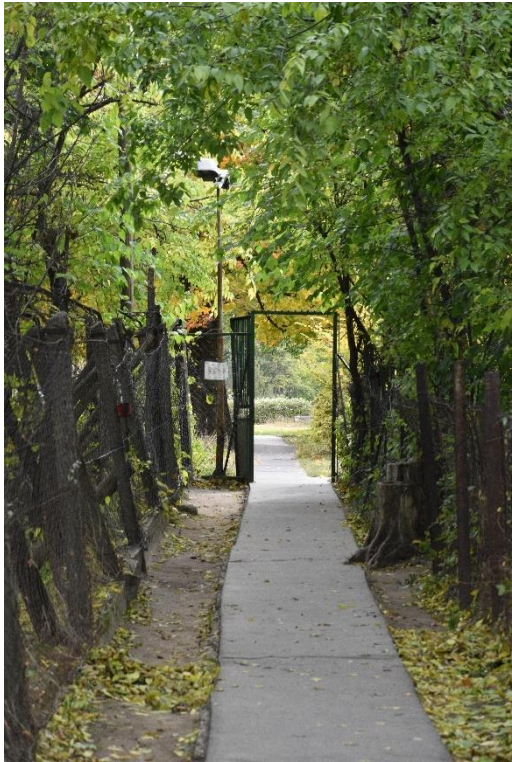
23. ábra: Kapcsolt gerébtokos,
nyolc osztású ablak

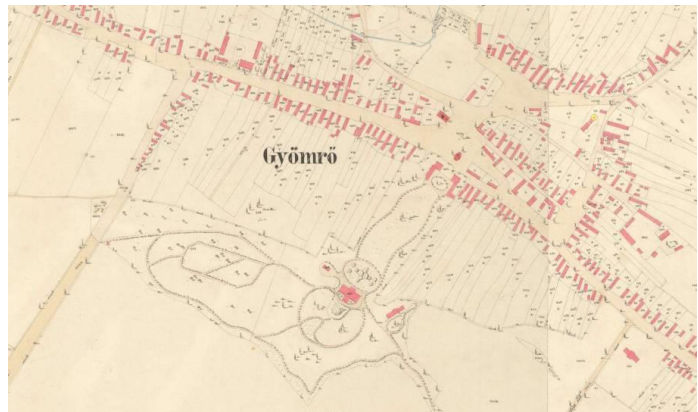
24. ábra: Emeleti folyosó

25. ábra: Fedélszék

26. ábra: Kastélypark bejárata
kiskapun keresztül

27. ábra: Kastélyparkábrázolása a
harmadik 1882-es katonai felmérésen

28. ábra: A kastély rehabilitációs terve, 2021